

Dr. Kiss Anna: A resztoratív igazságszolgáltatás esélyei a XXI. század hajnalán¹

1. Bevezető gondolatok a resztoratív igazságszolgáltatásról

Régi kérdése a teológiának: van-e bűn büntetés nélkül? A bűnt feltétlenül büntetésnek kell követnie, vagy lehetséges más mód is az elszennvedett sérelem orvoslására?

Hosszú tanulmányokban kutatjuk a bűncselekmények okait és természetét, a büntetés szükségességét, illetve az elterelés megengedhetőségét, annak különböző módozatait. A XXI. század korszellemé túlmegy a hagyományos elveken, és a gyakorlatban rosszul működő büntetőeljárás ellen fordul.

Korábban, a hatvanas években az újdonság erejével hatott Herbert Packer igazságszolgáltatási modelljeinek – úgymint crime control és due process – felállítása, s ezek elemző összehasonlítása.² Azóta több mint 30 év telt el, de Packer elméletére még mai is többen hivatkoznak; pedig mára csakúgy, mint a hatvanas évek slágerei, kissé elavultnak tűnik. Köszönhető ez Roach újfajta modellelméletének: Packer téziseit átgondolva, két másik rendszer felállítására tesz kísérletet.

Roach szerint sokkal jobban tükrözi a mai állapotokat az általa javasolt büntetési és a büntetés nélküli modell. Mindkettő lényege, Packerétől eltérően, hogy a sértetti jogokra tekintettel dolgozza ki modelljeit; figyelembe veszi az áldozatvédelem területén végbemenő reformokat.³

A Roach-féle büntetési modell⁴

A büntetési modell lényege, hogy megtartja a hagyományos igazságszolgáltatási formát, de a büntetőeljárástól megköveteli, hogy figyelembe vegye, illetve tovább erősítse a sértett jogait.

Roach itt a tradicionális büntetési elméletekből kiinduló rendszerben gondolkodik, de nála a szankció kiszabását megelőző processzus – mind a sértett, mind a terhelt szempontjából – a tisztességes eljárás elvein nyugszik.

A Roach-féle büntetés nélküli modell⁵

A büntetés nélküli modell elszakad a hagyományos igazságszolgáltatástól; a szerző nem ért egyet annak fájdalmat okozó büntetési elméletével; ugyanakkor nemcsak a terhelt érdekeit veszi figyelembe az újfajta igazságszolgáltatási rendszer kialakításánál, hanem a sértettét is. Egyrészt igyekszik minimalizálni a sértettnek a bűncselekmény által okozott fájdalmát, másrészt pedig csökkenteni szeretné a tette adott válasz fájdalomosságát is. Zászlajára a megelőzés és a helyreállítás jelszavait tűzi.

A Roach-által elképzelt modellek tekintettel vannak a sértetti, illetve áldozati jogokra. Mindkettő ígéri, hogy kontroll alatt tartja a bűncselekmények számát, és tisztelettel tekint az elkövetőre, valamint az áldozatra is.

A kettő közötti lényeges különbség viszont, hogy míg a büntetési modell minden energiáját a meglévő igazságszolgáltatási rendszerre, a nyomozóhatóság, az ügyészség, a bíróság és a büntetés-végrehajtás szervezetének, illetve eljárásának megreformálására

¹ A tanulmány a 2006-ban megvédett Ph.D dolgozat 5. fejezete

² Lásd részletesen: Packer, Herbert L.: Two Models of the Criminal Process, 113 U. Pa. L. Rev. 1., 1964. Ismerteti még a két rendszert Roach, Kent: Four models of the criminal process, The Journal of Criminal Law and Criminology Vol. 89 No. 2. 1999., 676-686. pp.

³ Roach: uo. 672-676. pp.

⁴ uo. 700-7006. pp.

⁵ uo. 706-713. pp.

fordítja, pazarolja,⁶ addig a büntetés nélküli modell – ettől eltérően – a társadalom egyéb szerveit hívja segítségül.

A büntetés nélküli rendszer nem hisz a büntetés preventív funkciójában, hanem sokkal inkább abban, hogy az egyéneket – legyenek elkövetők vagy áldozatok – felelősségteljes állampolgároknak tekintse. A hagyományos büntetőeljárást főleg azért veti el, mert ellenségesen viszonyul a felekhez. Az általa elképzelt mód viszont – a megelőzés és a helyreállítás segítségével – lehetővé teszi, hogy a megsértett közösségi béke helyreálljon, az elkövetők és áldozataik kibéküljenek.

Roach szerint a válságba jutott tradicionális igazságszolgáltatás jövője attól függ, hogy a sértetti jogokra mennyire lesz tekintettel, hogyan erősíti a bűncselekmény áldozatának helyzetét.

Két út áll az állam előtt: vagy marad a már jól kitaposott úton, és tovább alkalmazza a vádemelés meglévő formáit, elismerve ezzel azt, hogy bűncselekmények megvalósulása esetén, a törvény erejénél fogva az elkövetőt vád alá helyezi; s bár a terhelt megbüntetésével nem a sértettnek kell bajlódnia, az eljárás folyamán viszont mégis számít az aktív segítségére. Megítéli a sértett kárigényét, ezzel is lehetővé téve a bűncselekmény okozta károk helyreállítását; megvédi a terhelttől részben úgy, hogy meghatározott időre börtönbe zárja az elítéltet és/vagy egyéb módon védelmet nyújt neki. (Például a tanúvédelem eszközeit veszi igénybe.)

Ez az út is járható, de vannak veszélyei: például kiknek a jogai élveznek prioritást, a sértetteké, vagy a terheltekké. Összeütközésük esetén hogyan kell a jogalkalmazónak eljárni?

Roach inkább egy másik utat javasol; ez kevésbé kitaposott, de célját tekintve mégis ígéretesnek tűnik. Olyan értékekkel rendelkezik, amelyek minimalizálják a bűncselekménnyel okozott fájdalmat, és nagyobb szerepet ad benne a feleknek. Veszélyei között említi, hogy a büntetőhatalom meglévő struktúráját és a jogalkalmazók jelenlegi hatalmát, illetve ennek monopóliumát ássa alá.⁷

A hagyományos igazságszolgáltatásnak nálunk is vannak ellenzői: Barabás A. Tünde például a resztoratív igazságszolgáltatás híve.

Vajon a büntetés szükséges rossz, vagy nem szükséges, hogy csak rossz legyen; lehetséges-e a büntetés helyett más megoldás; vannak-e a büntetésnek alternatívái – kérdezi. Véleménye szerint mindenképpen a sértett érdekeit előtérbe helyező megoldásokra van szükségünk.⁸ A gyakran és sok esetben szükségtelenül alkalmazott szabadságvesztés helyett más formák után kell kutatnunk. Ma már számos országban helyettesítik a szabadságvesztést egyéb lehetőségekkel.⁹ Barabás Tünde kiemelt helyen említi a jóvátétel intézményét. Ennek megjelenési formája ugyanakkor többféle lehet, akár a büntetőeljárásban, akár azon kívül jelenik meg; a legjelentősebb talán a kárjóvátétel gondolatán alapuló tettes-áldozat-egyezség mint speciális restitúciós forma.¹⁰ Ennek lényege, hogy középpontjában a bűncselekménynek nevezett konfliktus áll; feloldását a mediátor segítségével az érintettek maguk végzik el úgy, hogy személyesen találkoznak, s maguk döntenek ügyükben. Ez az állam által kisajátított sérelem – Barabás Tünde nevezi így – „visszaprivatizálása”. Amennyiben a terhelt és a sértett megegyeznek, és ezt az elkövető teljesíti, akkor „a sértett kártalanításával helyrehozza az okozott jogsérelemet, és a további szankcionálás alól mentesülhet.”¹¹ Ez az eljárás tehát alkalmas arra, hogy mindkét fél érdekeit figyelembe vegye.

Barabás Tündének abban igaza van, hogy a bűncselekményt elszenvedett személy később sértettként a büntetőeljárás periferiáján tengődik, és nem a per főszereplője, legfeljebb annak tanúja, hiszen az állam valóban kisajátította a felek konfliktusait. A

⁶ Roach írja így.

⁷ uo. 713-716. pp.

⁸ Lásd erről Barabás: Börtön helyett egyezés? Bp. 2004. 9. o.

⁹ uo. 13. o.

¹⁰ uo. 98. o.

¹¹ uo. 10. o.

szankcióból sem a sértett kárát orvosolják, ezt is jól tudjuk, sőt a szabadságvesztését töltő elítélt nehezen tudja a megítélt polgári jogi igényt megfizetni. A sértett tehát ebben az esetben sem anyagi, sem erkölcsi kártérítést nem kap.

Vajon a sértettnek vissza kell-e nyernie méltó helyét és szerepét a büntetőeljárásban? A resztoratív igazságszolgáltatás hívei szerint mindenképpen. Az e témakörben született számos könyv és tanulmány lényegében ítélőszék a hagyományos igazságszolgáltatás fölött. A szerzők gyanakvó ujjakkal kopogtatják végig az igazságszolgáltatás építményének üreges tégláit. Bizalmatlanul szemlélik az egész eljárás folyamatát. Legtöbb gondolatuk mögött a hétköznapiok sivár világának leleplezése áll. Nem délibábbot kergetnek, hanem annak hátat fordítva, felméri a jelenlegi helyzetet; figyelmeztetnek, óvnak, és mindemellett újat is akarnak alkotni. Szigorú tényeket közölnek, de a kritikai megjegyzéseikben én nem a célokat, inkább csak az eszközöket érzem.

A resztoratív igazságszolgáltatás híveinek vizsgálódási területe többrétű: a tettes-áldozat egyezség kérdései mellett az alternatív szankciók világát is kutatják. Legfontosabb szempontjaik között szerepelnek például, hogy milyen körben van lehetőség a szabadságvesztés helyettesítésére, továbbá hogyan lehetne beültetni a büntetőjog világába a mediációt.

Az értekezés e fejezetében érvek és ellenérvek keresttüzében a kétféle rendszert összehasonlítom, és a témán belüli legfontosabb fogalmakat – a zavar elkerülése érdekében – igyekszem pontosan meghatározni.

2. A hagyományos igazságszolgáltatást ért támadások

A tradicionális igazságszolgáltatást ért támadások egy része a bűncselekmény megismerésének módszerével kapcsolatos, más része pedig az eljárás rendszerét, felépítését érinti.

A modern igazság-elméletek megkérdőjelezik a korrespondencia tanát. Ez utóbbi tudományterület azt tanítja, hogy az embertől függetlenül létező valóság megismerhető. Mivel a büntetőeljárásban is megismerési folyamat zajlik, ezért a kritikai irányzatok itt is éreztetik hatásukat. A filozófia – mint tudomány – természetesen nem veti ki hálóját az igazságszolgáltatásra, mégis annyiban hat rá, hogy felhívja a „figyelmet a perbeli megismerés korlátaira. Ennek eredményeként az igazság megállapítása követelményének terhére a büntető igazságszolgáltatásban az azzal rivalizáló értékek¹² felértékelődnek. Az objektív igazság, az anyagi valóság helyébe a processzuális igazságosság lép.

Az eljárás rendszerét érintő bírálatok másik része a jogalkalmazás szervezetét érinti. A kriminológiai és kriminálpszichológiai támadások többsége a XX. század végén felerősödött. Többen azt hitték, hogy az ezredforduló közelsége forradalmat indít a tradicionális területeken is: a hosszú ideje gyökeret vert intézmények ebben a forradalmi hangulatban erejüket veszítve fellazulnak, s így könnyebben kigyomlálhatók. Az új évezredtől megváltást reméltek, s egyre bátrabban, sőt vakmerőbben követelték, hogy a régi rendszer adja át helyét az új paradigmának. Nem a meglévő jobbítását kívánták, hanem „megkérdőjelezték a kontinentális eljárás tartóoszlopait”.¹³

A hagyományos igazságszolgáltatás ellen ható érvek az alábbiak

1./ A kontinentális büntetőeljárás nem tud a modern bűnözésre megfelelő választ adni, ezért át kell adnia helyét egy olyan rendszernek, amely képes a változó világ igényeinek megfelelni.

2./ A hagyományos igazságszolgáltatás irracionális és antidemokratikus.

3./ A hagyományos igazságszolgáltatás a formális jogegyenlőségből kiindulva, nem vállal szerepet a szociális problémák megoldásában, pedig az emberi és az állampolgári jogok védelme érdekében hangoztatott eljárási garanciák valójában kiszolgáltatottak a szociális értelemben felfogott erők változásainak. Ezért a korábban a közmegegyezésnek megfelelően működő értékek mára elveszítették erejüket. Vagy egyszerűen el kell törölni azokat – hirdetik –, vagy ki kell mondani, hogy a hétköznapi gyakorlatában formálissá vált a létük.¹⁴

A XX. század egyik legfontosabb vívmánya, a jogállamiság elve, a századfordulóra elavult, és helyette a szociális jóléti állam paradigmája érvényes. Így szakítanunk kell a formális jogegyenlőség elvével, és tekintettel kell lennünk a társadalmi egyenlőtlenségekre.

4./ A korábban keletkezett alapelvek mára elveszítették a nekik szánt szerepet. Egyoldalú érvényesítésük annyira gátolja az eljárást, hogy az igazságszolgáltatás működésképtelenné válhat.

5./ A laikusok részvétele, annak ellenére, hogy szervezeti alapelvként még továbbra is szerepel a jogszabályokban, formálissá vált. Talán ennek is köszönhető, hogy a jogi normák közérthetősége eltűnt. Az állandó jogszabály-módosítás is növeli a zavart.

6./ A működésképtelenséghez járul(hat) hozzá, illetve azt erősít(het)i az anyagi erőforrások szűkössége és az igazságszolgáltatás szervezetének nem megfelelő

¹² Bárd: Kik illet a tisztességes eljárás? In.: Györgyi Kálmán Ünnepi Kötet, Bp. 2006. 31-32. o.

¹³ Bárd: A büntetőhatalom megosztásának buktatói, Bp. 1987. 16. o. (Bárd Károly művének első fejezete a tárgyalás kontinentális rendszerének bírálatáról szól. Az itt közölt kritikai megjegyzések adták az ötletet, hogy a lábjegyzetekben megjelölt szakirodalom egy részét én is áttanulmányoztam, és ebből a szempontból szedtem össze a hagyományos igazságszolgáltatás elleni érveket.)

¹⁴ Vasziljevics, T.: Transzformacija principa krivicsnog prava. Annali Pravnog Fakulteta u Beogradu, 1969/3-4. 303-308. o. (nyersfordítás, ELTE ÁJK Büntetőeljárás Jogi Tanszék)

kialakítása.¹⁵ Szabó Dénes éppen ezért azt gondolja, hogy a modern államgépezet legkorszerűtlenebb – saját szavaival élve, leghagyományosabb – ága maga az igazságszolgáltatás. Mások szerint a helyzetet súlyosbítja, hogy a meglévő anyagi forrást nem jól használják fel. Indokolatlanul bonyolult az eljárás, az egyszerűsített jogintézmények ugyanakkor nem a megfelelő helyen szerepelnek. A teljes körű beismerés esetében is túlbizonyítás folyik, ez pedig – mint tudjuk – sokba kerül.

7/ Az egyszerűsített eljárási formák a valóságban nem is mindig adnak lehetőséget arra, hogy az ügyet rövid időn belül befejezzék. Sokszor csak az egyik helyről kerül át egy másik hatósághoz. (Persze az érdekek világosak, hiszen a korábbi jogalkalmazónál ez befejezett akta lesz.)

Az egyszerűsített formák ugyanakkor számos más jellegű veszélyt is magukban hordoznak. Itt ugyanis nem érvényesülnek az eljárási garanciák, vagy legalábbis, nem olyan mértékben.

8./ A bírónak nincs tényleges számadási kötelezettsége,¹⁶ az ítélet indokolásában gyakran semmitmondó érvekkel támasztja alá mondandóját, olyanokkal, mint például: „a vádlott (tanú) kijelentése nem volt életszerű (...)”

9./ A hagyományos jogalkalmazást ért bírálatok között kiemelt helyen szerepel az Emberi Jogok Európai Egyezségokmánya 6. cikkének megsértése. E szerint mindenkinek joga van arra, hogy az ellene emelt vádról ésszerű határidőn belül döntsenek. Az eljárások elhúzódása egyébként nemcsak a terhelt érdekeit sérti, hanem az eljárás más résztvevőire nézve is hátrányos. A jogalkalmazók a legnehezebb helyzetben a gazdasági bűncselekmények miatt folytatott eljárásokban vannak. Ezek bonyolultsága meghaladja a hozzá nem értők képességeit.

10./ Kritika éri a hagyományos igazságszolgáltatást abból a szempontból is, hogy nehezen engedi be a társadalomtudományi ismereteket, ugyanakkor nagy szerepet tulajdonít a bírói intuíciónak.

11./ Vannak, akik Max Weber tételeit használják fel, hogy bírálják a jogalkalmazást. Kritikai megjegyzéseik szerint a hétköznapi büntetőeljárása semmiképpen sem tekinthető racionális jogalkalmazásnak, hiszen a bizonyítási eljárás folyamata áttekinthetetlen, ellenőrizhetetlen. A racionális jogszolgáltatás – Weber szerint – mindig tárgyyszerű. Ezzel szemben a büntetőeljárások többsége beenged idegen elemeket, jogon kívüli eszközöket; ezek pedig megkérdőjelezzik a jogalkalmazás racionalitását. A döntés valódi motívumai rejtve maradnak, így ellenőrizhetetlenek.

12./ A hagyományos igazságszolgáltatás bírálóinak egy része szomorúan jegyzi meg, hogy mára a jogalkalmazók elveszítették azt a tiszteletet, amit korábban még élveztek. A tárgyalás maga pusztán formáság, hiszen a legtöbbször a nyomozás folyamán keletkezett iratok ismertetése viszi el az időt. Mint ahogy Bárd Károly is megjegyzi, drámai csatározásról itt szó sincs; a tárgyalás ünnepélyességét pedig az iparendély kiváltását célzó hatósági eljáráshoz hasonlítja.¹⁷

¹⁵ Szabó, D.: Kriminológia és kriminálpolitika. Bp., 1981. 268. o.

¹⁶ A bíróság indokolási kötelezettségére lásd Bárd K. Racionality in Truth Finding: Procedural and Evidential Needs c. tanulmányát! In: HEUNI Publications, No. 3. Helsinki, 1984. 132-146. o.

¹⁷ Bárd: A büntetőhatalom (...) i.m. 12. o.

3. A hagyományos és a resztoratív igazságszolgáltatás szempontjainak egybevetése

1./ A hagyományos igazságszolgáltatásban a bűncselekmény az állam rendjét sérti, és a felelősség alapja az egyén helyett a közösség ellen elkövetett sérelem.

A resztoratív igazságszolgáltatás figyelembe veszi, hogy a közösség rendszerint az egyéni szenvedések közvetítésével támadható, ezért a bűn itt úgy jelentkezik, mint a terheltnek a sértett elleni támadása.

2./ A hagyományos igazságszolgáltatás jogalkalmazóját a megtörtént esemény érdekli, a múltnak az a szelete, ahol nem volt jelent; éppen ennek megismerésén fáradozik. Az előtte lévő jogesetből csak a büntetőjogilag releváns tények érdeklik. A tette koncentrált. A megismerő tevékenységből ugyanakkor a sértett kimarad. A jogszabály – formális programjának megadásával – a tények feltáráshoz segítséget nyújt azáltal, hogy a Btk. meghatározza azoknak az emberi magatartásoknak az általános jellemzőit, amelyek ellen a büntetőjogi védelem indokolt. A Különös Részen megfogalmazott tényállásokat alapul véve a jogalkalmazó a valóságban megtörtént eseményeket igyekszik valamelyik minősítésnek megfeleltetni. Lényegében ismeretelméleti tevékenységet végez. A büntetőeljárás megismerési folyamata mégsem azonosítható a filozófiai megismeréssel, mert az igazságszolgáltatásban zajló folyamatot jellemző sajátosságok megakadályozzák az ismeretelméleti kategóriák mechanikus alkalmazását.¹⁸ Ezek az eltérések a múltban megtörtént cselekedet, vagy mulasztás jellegével, az eljárási eszközök mennyiségének korlátozott voltával, az eljárási határidőkkel, az elévüléssel, stb. függenek össze. A büntetőeljárás akadálypályaként is felfogható, ahol az emberi jogok és a történelemben hosszú küzdelem útján kivívott garanciák nehezítik a jogalkalmazó munkáját.

A fentiekkel szemben a resztoratív igazságszolgáltatás a bűncselekménnyel okozott kárra irányul, és az elkövető, valamint az áldozat közötti konfliktust kívánja feloldani úgy, hogy a problémamegoldásra koncentrált, és nem a jogszabályban tilalmazott – múltban megtörtént – magatartásra. Itt inkább a jövőbeli tennivalók kerülnek előtérbe. A kérdés nem a „mi történt?“, hanem sokkal inkább a „minek kell történnie?“. Persze, itt is fontos lesz a múlt, de csak abból a szempontból, hogy vizsgálni fogják, vajon milyen okok hozták létre a konfliktust.

3./ A hagyományos igazságszolgáltatás stigmatizáló hatása kétségtelen. A múltban megtörtént pillanatnyi magatartás állandósul, és azt az elkövető a jövőben is bélyegként viseli magán. A bűn tudati lenyomata eltávolíthatatlan. A jogalkalmazót kizárólag a bűncselekmény foglalkoztatja, a tényállás rekonstruálása folyamán kirekeszt minden más mozzanatot. Nem érdekli sem a sértett, sem a vádlott személyes motívuma. Mivel kizárólag a jogellenes magatartásra összpontosít, ez később, a döntés után is kialakítja a deviáns azonosságtudatot.¹⁹

A resztoratív igazságszolgáltatásban a helyreállító folyamatnak köszönhetően a bűn nem stigmatizál. A cél a megbánás elősegítése. A hangsúly a párbeszédre és az egyeztetésre van. Az elkövetőre úgy tekintenek, mint aki képes a kárt helyreállítani. A formális ceremónia helyett az eljárás a racionális párbeszéd színtere lehet. A bűncselekmény mellett megjelenik a vádlott és a sértett élettörténetének vizsgálata. Ezáltal a felek az arisztotelészi értelemben felfogott²⁰ – félelem, szánakozás, megtisztulás – katartikus folyamaton keresztül eljutnak a megnyugvás fázisába. A jogsértő személyének pszichikai struktúrája nem fog megváltozni, ezért később a társadalomban a szerepeit nem a korábban elkövetett bűn fogja meghatározni.

4./ A hagyományos igazságszolgáltatásban a büntető hatalom gyakorlása az állam kezében van. A közösség érdeke is csak az állam által reprezentálható. A döntési

¹⁸ Lásd részletesen Király: Büntetőítélet a jog határán című könyvét! Bp. 1972.

¹⁹ Lásd részletesebben Dürkop, M.: Der Angeklagte. Eine sozialpsychologische Studie zum Verhalten vor Gericht. München, 1977.

²⁰ Lásd: Ariosztotelész: Poétika, Tankönyvkiadó, Bp. 1998.

folyamatból kirekesztik mind a sértettet, mind a terheltet. Nem a sértettel együtt születik meg a döntés, hanem helyette, őt abból kihagyva. A sértett jogszabályban biztosított jogai soványak, a gyakorlatban viszont ezek is alig érvényesülnek. A terhelttel szemben pedig a hatalom beavatkozás-centrikussága érvényesül.

A resztoratív igazságszolgáltatásban a sértett érdekei úgy kerülnek előtérbe, hogy a konfliktus feloldásában a közvetlenül érdekelték részt vesznek. A hangsúly a párbeszédre és az egyeztetésen van. Az eljárás folyamán a sértett aktív közreműködésére számítanak, és ehhez neki minden segítséget megadnak.

5./ A hagyományos igazságszolgáltatásban a szankció célja az ún. fájdalmas büntetés kiszabása. Ennek háttérében mindig az elrettentés, a megtorlás, a semlegesítés, illetve a szelektív semlegesítés, valamint a megelőzés áll.

A resztoratív igazságszolgáltatás ezzel szemben arra koncentrál, hogy az elkövető és az áldozat egymással kibéküljön, közöttük egyezség jöjjön létre. Fontos szerepet kap a sértett jóvátétele. A jóvátételi szemlélet hívei ugyanis arra jöttek rá, hogy a büntetés önmagában nem képes a korábbi viselkedést megváltoztatni, és nemcsak az elkövetőre, hanem a közösség harmóniájára is rossz hatással van. A megbékélés létrejötte és a nyugalom megteremtése mindenkinek érdeke. Ebben nagy szerepe lehet a kár helyreállításának.

4. Érvék az érvek ellen

Mivel nem létezik büntett nélküli társadalom, ezért büntetőjogra és az ehhez kapcsolódó hatalomra mindig szükség lesz. A büntetőjog léte tulajdonképpen annak is az elismerése, hogy az állam nem képes megóvni polgárait. A hagyományos büntetőeljárás végleges eróziója ezért egyhamar még nem következhet be. Ugyanakkor a sokak által elképzelt és örvendetes mediáció sem, vagy csak nagyon nehezen illeszthető be a tradicionális igazságszolgáltatás meglévő keretei közé. Így a magyarországi büntető jogalkalmazásban is idegen jelenségként fog hatni. Ennek egyik oka, hogy a mediáció világtól távol áll a hatalom gyakorlása, másik oka, pedig az elsőbből vezethető le: a mediáció folyamatában részt vevők között nem képzelhető el az alá-fölérendeltségi viszony.

Érvék a büntetés védelmében

A büntetőeljárás tárgya – a másféle eljárásoktól eltérően – az állam büntető igényének érvényesítése. Feladata a múltban megtörtént bűncselekmény rekonstruálása, az elkövető büntetőjogi felelősségének megállapítása, és a megfelelő büntetés kiszabása.

Büntetésre tehát szükség van, mert az a társadalom, amely már nem hisz a büntetések jelentőségében, a szabadság értékében sem hisz – mondta Alain Peyrefitte, volt francia igazságügyi miniszter.²¹

A büntetés velünk született és tőlünk elidegeníthetetlen jog. Aki ezt kétségbe vonja, tagadja az összes emberi jogot és erkölcsi kötelességet is – vallja Herbert Morris.²²

Lode Walgrave szerint a társadalom sem működőképes, szabályok felállítása és ezek kikényszerítése nélkül,²³ és semmi sem demoralizál jobban, mint a büntetlenség –, de ez utóbbit már a lengyel igazságügyi miniszter mondta egyik nyilatkozatában, hangsúlyozva azt is, hogy Lengyelországban „a reszocializáció nem vált be”.²⁴

Persze előfordulhat, hogy a büntetés a kívánt célra nem mindig alkalmas. A büntetés hatásosságának a hiánya önmagában nem kérdőjelezi meg a büntetés létjogosultságát általában, ezért nem is kell lemondanunk róla. A büntetés hatásosság – továbbá hatékonyság és célkövetés – nélkül is betöltheti a neki szánt szerepet. „Nem a büntetés hatásossága, célbeteljesítő alkalmassága és egyöntetűsége a büntetésalkalmazás alapja, hanem az az elv, hogy bűn büntetlenül nem maradhat, illetve, hogy a bűn büntetés érdemel.”²⁵

A büntetőjog társadalmi rendeltetése mindenképpen az, hogy amikor már más jogág szankciórendszere nem elegendő, akkor az egész jogrendszer szankciós zárköveként hátrányt okozzon feltéve, hogy valaki a Btk. által szabályozott tilalmak mezejére lép. Más jogágaktól eltérően, a büntetőjognak „nincs önálló működési terepe, mint egyéb jogágaknak. Ezért más a büntetőjogi szankció, mint az egyéb jogágak reparáló, helyreállító vagy egyéb köteleességstatuáló szankciói. A büntetőjogi szankció ezért büntetés, ezért hátrányokozás. Szerepe és rendeltetése a jogi és erkölcsi normák épségének fenntartása.”²⁶

Szabó András szimbolikus funkciójú jogépségi büntetésnek nevezi, ami annyit jelent, hogy „a büntetőjogi parancsokat nem lehet büntetlenül megsérteni sem akkor, ha okunk van rá, sem akkor, ha a büntetés nem ér el semmilyen célt, vagy alkalmatlan meghatározott cél elérésére. A büntetés célja önmagában van: a jogépség nyilvános deklarálásában, a célra nem tekintő megtorlásban; a célra nem tekintő, szimbolikus, jogépségi megtorló büntetés

²¹ Kochanowski, J.: Powrót kary sprawiedliwej, Rzeczpolita, 2005/11/25. sz. 6. o. (ford.: Hary Judit; megj.: Jogi Tudósító, 2006/4. sz. 23. o.)

²² Morris, Herbert: Person and Punishment, id. Kochanowski: uo.

²³ Walgrave, Lode: Has Restorative Justice Appropriately Responded to Retribution Theory and Impulses? In: Critical Issues in restorative justice, 47-61. pp.

²⁴ Orwrot od resocjabizocji, Rzeczpospolita, 2005/12/16. 21. o. (ford. Hary Judit)

²⁵ Lásd részletesen Szabó A. párhuzamos véleményét a 23/1990. (X. 31.) AB határozatban.

²⁶ uo.

egyét jelent az arányos büntetés elvével. Az arányos büntetés elve kizárja a célbüntetést, mert a célbüntetés nem a tett súlyához való arányítást, hanem a célhoz mért viszonyítást kívánja meg és teszi lehetővé.²⁷

Szabó András fenti gondolatai nem véletlenül kaptak helyet a rendszerváltás körül a hazai alkotmánybíróság idézett határozatában. Már a hetvenes években ugyanis Andrew von Hirsch írásai²⁸ elindították az igazságos és arányos büntetés elméletének hirdetését. Ezek az eszmék tükröződnek a fenti kritikai észrevételekben.

A resztoratív igazságszolgáltatásban a büntetőjogi büntetés logikáját felcserélik a gyógyítás és a nevelés logikájával. Az alkotmányos jogállamban erre nincs mód, mert nem fér bele az igazságszolgáltatás kereteibe. Az elkövető személyisége nem lehet itt a büntetés alapja. „A jogépségi büntetés, a megtorló arányos büntetés sokkal humánusabb a látszólag humánus nevelő célbüntetésnél, mert nem érinti személyiségemet, személyi autonómiámat és lelkiismereti szabadságomat.”²⁹

A büntetőeljárásban, ugyanakkor meg kell engedni, hogy a büntetőjogi főkérdés eldöntése mellett olykor-olykor lehetőséghez jussanak más szempontok és más jogterületek. Az adhéziós eljárásban, például a bíróság a bűncselekmény folytán keletkezett polgári jogi igényről³⁰ dönt. Ez pedig azt is jelenti, hogy a hagyományos büntetőeljárásban is megerősíthetők a sértetti jogok, mint ahogy Roach büntetési modelljében láttuk.

Egy másik irányzat, az ún. pozitív általános prevenció koncepciója is azt vallja, hogy a bűncselekmény áldozatát, a büntetőeljárás sértettjét komolyan kell vennünk; és ha komolyan vesszük, akkor tudnunk kell, hogy a sértett elsősorban igazságtételt akar. Ezért a mai igazságszolgáltatásnak három – egymást követő – feladata van:

- egyrészt a retributív igazságosság;
- másrészt a disztributív igazságosság;
- harmadrészt a prevenció.

A retributív igazságosság jelenti az igazságos és a bűncselekménnyel arányos büntetés kiszabásának feladatát; célja, hogy a megsértett törvényességbe vetett hit helyreálljon. A disztributív igazságosság az okozott kár kiegyenlítésénél kap szerepet. Célja, hogy a törvényt sértő ne tehessen haszonra szert azokkal szemben, akik betartják a jogszabályokat. A prevenció az elkövető megbüntetésére, főleg bezárására útján valósul meg. Ez a biztosítéka annak, hogy megakadályozza őt újabb bűncselekmény elkövetésében. (A potenciális elkövetők esetében ezt az elrettentéssel érheti el.)³¹

Érvek a resztoratív igazságszolgáltatással szemben, annak pontatlan meghatározásai miatt

Mit is jelent valójában a resztoratív igazságszolgáltatás: eljárási vagy érték koncepciót? S ezen belül is főleg:

- a büntetőpert elkerülő diverziós eszközt,
- vagy csupán a szankció megválasztásánál alternatív lehetőséget a jogalkalmazó kezében?
- Talán lehetőséget arra, hogy az elítélt a börtönben igénybe vehesse ezt a formát azért, hogy helyrehozza cselekményének káros következményeit?

Továbbá, mi a resztoratív igazságszolgáltatás célja:

²⁷ uo.

²⁸ Struggle for Justice, 1971. és Doing Justice, 1976.

²⁹ uo.

³⁰ Lásd részletesen a polgári jogi igényről! Kiss A.: A sértett eljárásjogi helyzetének erősítése, különös tekintettel a pótmagánvád intézményére. In: 39. sz. Kriminológiai tanulmányok (szerk.: Irk F.), Budapest, 2002.

leírtakat! IV. fejezet, B. pont

³¹ Kochanowski: i.m. 24. o.

- A büntetés (szabadságvesztés) elkerülése, vagy a döntéshozatal áthárítása az abban érdekeltre? (Esetleg mindkettő, de akkor melyik élvez elsőbbséget?)
- Netán – mint ahogy a neve is mutatja – az áldozat érdekeit figyelembe vevő helyreállítás?

Sajnos ezek a kérdések nem teljesen tisztázottak. Ráadásul az elmúlt húsz évben a resztoratív igazságszolgáltatást zászlajukra tűző elméletek tovább bővültek, illetve fejlődtek, így a kezdeti zűrzavar tovább bonyolódott.

Susan Sharpe szerint ez a hitelesség rovására is mehet, és a jövőre nézve sem reménykedhetünk: a mozgalom karizmatikus képviselői ugyanis óva intenek mindenkit attól, hogy definícióikkal behatárolják az állandóan bővülő jelenséget; s ezzel mintegy kizárják az újításokat és a helyi szükségletekkel szembeni érzékenységet.³²

Kérdés továbbá, hogy melyek azok a feltételek, amelyek megvalósulása esetén resztoratív igazságszolgáltatásról beszélhetünk; és vajon resztoratív igazságszolgáltatás-e a megadott feltételek közül csak néhányal rendelkező? Ha igen, akkor léteznek-e minimális és szükséges feltételek?

Val Napoleon szerint addig, amíg az elmélet hívei között nincs egyetértés, a resztoratív igazságszolgáltatásnak nehezebb lesz elfogadtatnia magát.³³

Megfelel-e a resztoratív igazságszolgáltatás az áldozat igényeinek és elvárásainak

A bűncselekmények egy részének nincs áldozata: vagy azért, mert a sértettként fellépő nem természetes személy, vagy azért, mert egyszerűen áldozat nélküli bűncselekményről van szó.

Az áldozattal járó egyéb bűncselekmények esetében pedig gyakran kritikaként hangzik el, hogy a resztoratív eljárásban az áldozat érdekeit nem mindig tartják szem előtt. Egyes megoldási formái vagy terhelt-központúak, vagy azért nem felelnek meg az áldozat személyes elvárásainak, mert az egyén helyett inkább a közösségre figyelnek. Sokszor a hagyományos büntetőeljárások inkább képesek a sértettként fellépő áldozat érdekeit figyelembe venni, hiszen a nemzetközi dokumentumokban megjelenő követelmények betartására törekedve többféle lehetőséget kínálnak neki. Már csak ezért sem igaz az utóbbit rossznak, az előbbit jónak címkézni.

A helyreállító igazságszolgáltatás azt ígéri, hogy az érdekelték személyes találkozásukkal képesek feloldani a konfliktust.

Akar-e egyáltalán az áldozat találkozni és kibékülni az elkövetővel? Szeretné-e, ha bár a kára megtérülne, a tettes viszont elkerülné a büntetést? Empirikus vizsgálatok nem mindig igazolják a feltételezett szándékot, ezért a resztoratív szempontok csak az áldozatok egy részében alkalmazhatók.³⁴ Ugyanakkor ez utóbbi esetekben sem (mindig) gyógyír a helyreállító igazságszolgáltatás az áldozat számos problémájára.

Az állam szerepvállalása

A resztoratív technikákat legtöbbször civil szervezetek alkalmazzák. Az igazságszolgáltatás feladatainak ilyen fajta átcsoportosítása nem ad teret az állam szerepvállalásának. Pedig jogállamban a polgár elvárja, hogy az állam aktívan vegyen részt a megsértett közösségi rend helyreállításában. Megjegyzem, hogy a büntetés éppen az állam szerepvállalásának a kifejeződése. (Még egy érv a büntetés mellett.)

³² Sharpe, Susan: How Large Should the Restorative Justice „tent” be? in: Critical (...) i.m. 17-33. pp.

³³ Napoleon, Val: By whom, and by what Process, is Restorative Justice Defined, and what bias might this Introduce? In: Critical (...) i.m. 33-43. pp.

³⁴ Az ellenérv ellenérve: a resztoratív igazságszolgáltatás hívei nem is állítják, hogy az áldozat nélküli bűncselekmények esetében alkalmazható

A resztoratív igazságszolgáltatás és az emberi jogok viszonya

A resztoratív igazságszolgáltatás több csapdát állít az emberi jogok érvényesülése előtt: például megvalósul-e az önkéntesség elve akkor, amikor a terhelt azért választja ezt a megoldást, mert így elkerülheti a szabadságvesztést. (A terheltnek nem mindig tudják, hogy amikor a törvény börtönnel fenyeget, azt valószínűleg ki sem szabja a bíróság, vagy végrehajtását felfüggeszti. Így aztán ténylegesen ki sem váltja ez a forma a szabadságvesztést, mint ahogy azt mindenhol ígéri.)

Az ártatlanság védelme, a védelemhez való jog, az arányosság elve és a kétszeres eljárás tilalma is sérülhet az elterelt formáknál. Az utóbb említett például úgy, hogy amennyiben nem jön létre az egyezség, s így vádemelésre kerül sor, akkor a felelősséget megállapító ítéletben ezt a tényt a bíróság mint súlyosító körülményt (a kár nem térült meg) értékeli.

Az arányosság elve úgy sérül, hogy Ann Skelton és Cheryl Frank szerint³⁵ a jóvátétel, amelyben a felek megegyeztek, nem biztos, hogy arányban van az elkövetett bűncselekmény súlyával. Az érdekeltek beleegyezésétől függő egyezségek egy idő után oda vezethetnek, hogy hasonló cselekmények egymástól teljesen eltérő jogkövetkezményekkel járhatnak.

Bár a legtöbb helyen, a resztoratív eljárásban (például a mediáció esetén) is ügyvéd képviselheti a feleket, empirikus adatok jelzése szerint ez inkább hátráltatja az elkövető és az áldozat közötti párbeszédet és közvetítést, mintsem segíti. Több esetben lemondanak a felek e jogukról, mert az ügyvédek sokszor nem a helyreállító szemléletet vallják, és a tradíciós formákhoz kötődnek.

Ahhoz, hogy alaposan végiggondolhassuk és megérthessük az egymással versengő kétféle igazságszolgáltatás elveit, bizonyos fogalmakat tisztáznunk és pontosítanunk kell. Sajnos a szakirodalomban, mint ahogy erre mások is utalnak,³⁶ ezeket illetően, zavar mutatkozik. A hasonló, de nem felcserélhető kifejezéseket a szerzők gyakran egymás szinonimájaként használják. Pedig az írónak (a jogi írónak is) testközelből kell ismernie a szavakat, a kifejezéseket. Pontosán kell tudnia, hogy melyik mit jelent. Wittgenstein szerint a szónak nincs jelentése, csak használata. Talán igaza van, de akkor a használatnak a használatot kell ismernie, és pontosan azt kell értenie a szó mögött, amit az a használata során „jelenteni” akar. E nélkül nincs értelmes kommunikáció. A szóhasználat időben változhat, ez megállapodás kérdése.

³⁵ Skelton, Ann - Frank, Cheryl: How does Restorative Justice Address Human rights and Due Process Issues? Critical (...) i.m. 203-215 pp.

³⁶ Lásd az Érvek a resztoratív igazságszolgáltatással szemben, annak pontatlan meghatározásai miatt c. részt!

5. Dekriminalizáció, legalizálás, depönalizáció, diverzió.

Dekriminalizáció

A dekriminalizáció³⁷ tágabb értelemben a büntetőjog teljes elvetését jelenti, szűkebb értelemben pedig csupán a büntetőjogi beavatkozás hatókörének szűkítését. Lényegét tekintve, a dekriminalizáció a büntető törvények által korábban büntetendőnek nyilvánított emberi magatartásokat kiveszi a büntetőjog szabályozási köréből, és nem más jogi útra tereli, hanem a jövőben azok elkövetését megengedi. Büntetőjogi értelemben ez azt jelenti, hogy a Btk. Különös Részében egy-egy bűncselekmény időnként megszűnik.

A legtöbb helyen az állam azért dekriminalizál, mert a túlterhelt igazságszolgáltatást szeretné így kedvezőbb helyzetbe hozni. Látható tehát, hogy a megnövekedett bűnözésnek egy bizonyos ponton túl – azáltal, hogy reformot vált ki – még pozitív hatása is lehet.

A dekriminalizálás a gyakorlatban a legalizálás segítségével történik. Ekkor valamely magatartás korábbi tilalmát feloldják.

Depönalizáció

A dekriminalizálással szemben a depönalizálás – bár sokszor egymás szinonimájaként használják a két fogalmat – mást jelent. A depönalizáció tulajdonképpen a jogalkotási szelekció alapesete, amikor bizonyos magatartások büntetőjogi szabályozásától a törvényhozó eltekint; kiemeli azokat a büntetőjogból, és közigazgatási vagy polgári jogi szankcióval sújtja az elkövetőt. Legalizálásról tehát itt nem beszélhetünk, hiszen a tilalom továbbra is megmarad, csupán a jogterület változik meg.

Király Tibor szerint a jogalkotási szelekció esetében a törvényhozó dönt arról, hogy mi a bűncselekmény, és mi nem minősül annak: hol elegendő a szabálysértésként történő definiálás, és melyek azok a magatartások, amelyek semmilyen tilalmat nem igényelnek.³⁸

A depönalizáció számos esete megfigyelhető. Beszélhetünk de jure és de facto depönalizálásról.

A de jure depönalizálás esetei

- A jogszabály értelmezése folyamán a jogalkalmazók úgy döntenek, hogy egyes magatartások nem tényállásszerűek. A büntetőjogi kommentárok ezeket részletesen elemzik, és a joggyakorlatot így ebbe az irányba terelik;
- Az oportunitás elvének megengedésekor az ügyész a diszkrécionális jogkörének megfelelően bizonyos cselekmények miatt nem emel vádat (pl. a vádemelés elhalasztása esetén);
- A büntetés mellőzése;
- Depönalizálás konkrét ügyben: az eljárási feltételek hiánya esetén annak megállapítása eljárási akadály (pl. a magánindítvány hiánya esetén).

A de facto depönalizálás esetei

- A rendőri szelekció;
- A feljelentés hiánya;

³⁷ A dekriminalizáció kriminológiai és büntetőjogi értelemben felfogott különbségeire korábban Pusztai László hívta fel a figyelmet. Pusztai nagyon fontosnak tartotta, hogy a különböző fogalmakat a szakírók ne keverjék össze, ezért részletesen ismertette az egyes felfogásokat, majd azokkal vitatkozva igyekezett cezúrát húzni az egyes definíciók közé. Sajnos néha ő is csapdába esett, és felcserélte azokat. Lásd részletesen, Pusztai L.: Elterelés a büntető útról. In: Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok, 28. sz. (szerk.: Gödöny J.) BM Kiadó, Bp., 1991., 5-40. o.

³⁸ Király: A legalitás a büntetőeljárásban, Jogtudományi Közlöny, 1986/5. sz. 201-206. o.

- A diverzió.

Diverzió

A diverzió, a büntető útról elterelés, tehát a depönalizálás egyik – de facto – esete, a klasszikus büntető igazságszolgáltatás – és nem általában az igazságszolgáltatás – alternatívájaként jelenik meg.

A diverzió esetei

- A bűncselekményt egészségügyi problémaként, nem devianciaként kezelik;
- A relatív depönalizáció: a közigazgatási útra terelés. Bűncselekmény helyett szabálysértés. A cselekmény továbbra is deviáns magatartás, és ezt szankcionálják. A fenyegetettség tehát nem szűnik meg, csak a büntető hatalom gyakorlati módja változik.

Eredetileg tipikusan a fiatalok esetében alkalmazták, még a vádemelés előtt. Célja a hagyományos büntetőeljárás helyett más (alternatív) megoldások keresése.

A diverziós megoldások esetében sem mondanak le a hagyományos igazságszolgáltatás apparátusáról, csupán a formális eljárást mellőzik úgy, hogy az ügyet elterelik a büntető útról. Az ún. „justice model” helyére az ún. „medical model” lép. A büntető hatalom „abba az irányba mozdul el, hogy lemond a kényszeren alapuló megregulázásról és az (orvosi, pszichiátriai, pszichológiai és pedagógiai) terápia koncepciója felé orientálódik.”³⁹

Sok szempontból hasonlít a mediációhoz, mégsem szabad azzal azonosítanunk, hiszen – később részletesen látni fogjuk – a közvetítői eljárás egyik igen lényeges sajátossága, hogy lemond az igazságszolgáltatás – és nem csak a klasszikus büntető igazságszolgáltatás – apparátusáról, a diverziós megoldások viszont – bár a büntető bírói útról valóban elterelik az ügyet – megmaradnak az igazságszolgáltatás keretein belül. Ezért a nálunk bevezetni kívánt új eljárásjogi intézmény semmiképpen sem tekinthető közvetítői eljárásnak, legfeljebb a diverzió egyik fajtájának.

A diverzió esetében fontos szempont, hogy a cselekmény bűncselekmény, és ezért büntetőeljárás indul. Az igazságszolgáltatási rendszeren kívüli konfliktusok nem érdeklik a diverzió híveit. Ezek nem tartoznak fogalmi körébe. Ugyanúgy kívül esnek az alternatív szankciók is. Amikor a bíró az eljárást lezáró döntésében a hagyományos büntetőjogi büntetés helyett alternatív szankciót – (köz)munkára kötelezés, valamilyen nevelési programon való részvétel, gondozásra utalás, stb. – alkalmaz, akkor ez nem diverzió, hanem deinstitúció, illetve deinstitucionalizálás. A diverzió fogalmának szükséges eleme egyrészt, hogy a büntetőeljárás meginduljon, illetve másrészt, hogy onnan az ügyet eltereljék.

Attól függően, hogy a büntetőeljárás melyik szakaszáról terelik el az ügyet, a diverzió három esetét különböztethetjük meg: rendőri, ügyészi és bírói diverzió. Ezzel a kérdéskörrel eljutottunk a büntető hatalom megosztásának buktatóihoz. Ki rendelkezzen a hatalommal? A megismerési folyamat végén ki ítél? Ki bocsát meg? Ki büntet?⁴⁰ Átveheti-e az ügyész a bíróság feladatát, szerepét?⁴¹

³⁹ Puztai: Elterelés a büntető útról, Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok 28. sz. (szerk.: Dr. Gödöny J.), Bp., 1991. 23. o.

⁴⁰ A kérdésekre a választ lásd Bárd: A büntetőhatalom (...) c. könyvét! i.m.

⁴¹ Róth Erika: Az ügyész diszkrécionális jogköre, In.: Az új büntetőeljárás törvény első éve, Debreceni Konferenciák IV., Debrecen, 2005. 81. o.

6. A resztoratív igazságszolgáltatás, a mediáció, a tettes-áldozat-egyezség és a jóvátétel⁴²

A szakirodalomban gyakran összekeverik az egyezség, a jóvátétel és a mediáció fogalmait is. Barabás A. Tünde szerint a mediációt gyakran a resztoratív igazságszolgáltatás szinonimájaként is használják. Egyetért Miers véleményével, és ő is azt vallja, hogy a két fogalom nem azonos; egyrészt szűkebb, másrészt tágabb a másikhoz képest. A resztoratív igazságszolgáltatás szűkebb, mert elsősorban a büntetőeljárás lezárására törekszik; ugyanakkor tágabb is, mert belefér a bíróság által elrendelt kompenzáció, vagy a kárhelyreállító munka. Ehhez képest a mediáció tágabb, mert a konfliktusokat nem-kriminális szempontból vizsgálja, de szűkebb is, mert a megegyezést a tettes és az áldozat között képzelel el.⁴³ Ugyanakkor Barabás A. Tünde is összekever olyan fogalmakat, amelyeknek külön tartása mindenképpen indokolt lenne. Nemrég megjelent könyvének alcíme például fogalmi zavarra épül: „Mediáció és más alternatív szankciók Európában.” A mediáció ugyanis sohasem lehet alternatív szankció. A zavart sokszor az okozza, hogy vannak egymásba csúszó definíciók; éles cezura nem mindig állítható fel közöttük.

Mediáció

A mediáció olyan közvetítői eljárás, folyamat, ahol a vitában álló felek a közvetítő (mediátor) mint pártatlan kívülálló segítségével képesek megoldani a közöttük lévő konfliktust. A mediátor feladata a kapcsolat fenntartása a felek között, a párbeszédre épülő eljárás mederben tartása és a konfliktus rendezésére irányuló segítségnyújtás. A felek mindegyike kívánja a konfliktus ilyen módon való kezelését, megoldását; egyikük sem kötelezhető erre. A mediáció nem hatósági és nem bírósági eljárás. Nem szolgáltat igazságot, hanem a probléma megoldására törekszik. Nincs jogszabályban meghatározott eljárási rendje. A mediátor nem jogalkalmazó; nincs se döntési jogosultsága, se kötelezettsége. Olyan szakértő, aki szakértelmével segíti feltárni és megérteni a konfliktust. Nem ő, hanem a vitában álló felek maguk döntenek. Itt jöhet szóba a mediáció eredményeként, a felek között létrejövő megállapodás: az egyezség.

Tettes-Áldozat-Egyezség

A Tettes-Áldozat-Egyezség (TÁE) a mediáció, a közvetítői eljárás folyamán, annak eredményeként létrejövő megállapodás, a felek érdekének megfelelő szerződés, amellyel a vitát lezárnak tekintik. Jogi értelemben, úgy köti a feleket ez a megállapodás, mint a szerződés. Annyiban különbözik az Alperes-Felperes-Egyezség-től, hogy ez utóbbi esetében a megállapodás aláírása nem zárja el a későbbi peres megoldás útját. A TÁE esetében a megállapodás be nem tartása azt eredményezi, hogy a büntető útról elterelt bűncselekmény miatt később az ügyész vádat emel. Visszatérve az egyezséghez, annak tartalma többféle lehet; a jóvátétel különböző lehetőségeit tartalmazza.

Jóvátétel

A jóvátétel a Tettes-Áldozat-Egyezség eredményeként létrejövő megállapodás tartalma: lehet kártérítés – a sértettnek, illetve harmadik személynek (jogi személynek is) –, lehet egyéb anyagi szolgáltatás, lehet ajándék, lehet immateriális szolgáltatás – pl. bocsánatkérés –, valamint lehet munkavégzés (pl. közmunka). A jóvátétel tehát valaminek, konkrét vagy nem konkrét dolognak az adása, elvégzése. A jóvátétel sohasem egyezség,

⁴² Erről lásd Nagy Ferenc: Jóvátétel mint a konfliktusfeloldó büntető igazságszolgáltatás egyik formája, in: Kriminológiai Közlemények, 48. sz., Budapest, 1993.

⁴³ Barabás: i.m. 103. o.

hanem annak tartalma, sohasem mediáció, hanem annak eredményeként megvalósuló teljesítés a tettes részéről.

A fogalmi zavar elkerülése érdekében célszerű tehát ezeket a meghatározásokat dogmatikusan kezelnünk. A szakirodalomban – mint említettem – sajnos gyakran átfedik egymást ezek, és a tettes-áldozat-egyezséget mediációként tüntetik fel, valamint a mediációt a jóvátétel sajátos formájaként kezelik.⁴⁴

⁴⁴ Nem ritka a büntető jogtudomány területén a különböző fogalmak, jogintézmények összekeverése, szinonimaként történő használata. Teszik ezt talán azért, mert el akarják kerülni a szóismétlést, vagy talán azért, mert a külföldi szakirodalom is így használja, illetve így – értsd rosszul – fordítják le azokat. Egyrészt tudomásul kell vennünk, hogy a szakszavak, még az állandó ismétlés ellenére sem cserélhetők fel egymással, másrészt pedig lehet, hogy a kevesebb néha több. Pl. a bizonyíték, bizonyítási eszköz, bizonyítási cselekmény fogalmát évtizedekig maga a jogszabály is összekeverte.

7. Érvek az EU tagállamaiban alkalmazható mediáció mellett

Előnyei a sértett szempontjából

A mediáció négy szempontból is előnyös lehet a sértett számára: egyrészt nem érzi magát mellőzöttnek, másrészt megtérül a kára, harmadrészt bocsánatot kérnek tőle, negyedrészt megszűnik a szorongása.

1./ A közvetítés folyamán a sértett passzív tanúból az eljárás aktív szereplője lesz, és az ott folyó párbeszéd egyik partnereként részt vesz a konfliktus feloldásában. Úgy érezheti, hogy tekintettel vannak rá. Viszonylag rövid idővel a bűncselekmény elkövetése után, foglalkoznak sérelmével. A meglévő konfliktusnak nem tárgya, hanem alanya, szinte a mediáció „házigazdája”. Szó sincs itt másodlagos, illetve harmadlagos viktimizációról, ugyanis senki sem sérti meg méltóságát a közvetítés folyamán.⁴⁵

Csökkenti tehát a sértett személytelenségét, névtelenségét. Lehetőséget kap arra, hogy elmondja, hogyan élte át az ellene elkövetett bűncselekményt; beszélhet a saját bajairól. Információt szerezhet az elkövető indítékairól, megismerheti cselekedeteinek motivációját. Reagálhat a terhelt érzelmi indítékaira, sőt haragját is kifejezheti vele szemben. Segítséget kap ahhoz, hogy megértse, vajon miért éppen ő vált a támadás célpontjává.

2./ A neki okozott kárt és sérelmet konkrétan kinyilváníthatja, sőt ő dönt a számára kielégítő elégtételről, amit sikeres mediáció esetén meg is kell kapnia.

3./ Az anyagi mellett erkölcsi elégtétellel is szolgálnak számára: a terhelt megbánja tettét, és bocsánatot kér a tőle.

4./ A jövőre nézve is vannak előnyei ezen eljárási formának. A sértett ugyanis megszabadul(hat) a bűncselekménnyel és az elkövetővel kapcsolatos félelmétől, szorongásától; védettebb lesz a jövőben esetleg bekövetkező támadással szemben.

Előnyei a terhelt szempontjából

A bűncselekmény elkövetője szembesül tetteivel, megértheti cselekményeinek következményeit. Felismeri, kénytelen felismerni, hogy rosszat tett, kárt okozott valakinek, és ezért elégtétellel tartozik. Ugyanakkor lehetőséget kap arra, hogy rövidebb eljárásban vagy enyhébb büntetést kapjon, vagy vele szemben az eljárást megszüntessék feltéve, hogy a kárt megtéríti, vagy más módon elégtételt nyújt.⁴⁶

Franciaországban például, az elkövetők általában nem azért járulnak hozzá a mediációhoz, mert jóvá akarják tenni a sértett ellen elkövetett bűncselekményt, hanem a tapasztalat azt mutatja, hogy sokkal inkább azért, mert ezzel elkerülhetik a szabadságvesztést. Sokszor nem tudják, hogy az enyhébb bűncselekményeknél a szabadságvesztéssel fenyegetés, bár a törvényben benne van, csak egyik lehetőség a bíró kezében; a per végén általában nem fog szabadságvesztést kiszabni.⁴⁷

Előnye a terhelt szempontjából, hogy ennek az eljárásnak a terhelttel szemben nincs stigmatizációs hatása, adatai nem kerülnek be a nyilvántartásba, ezért a terhelt lehetőséget kap arra, hogy nagyobb eséllyel lépjen vissza a normális életbe.

A közvetítés egyik célja, hogy az elkövető vállalja a felelősséget a jogellenes magatartásáért. A mediáció folyamán kialakulhat a bűnhődés érzete; ez segíti abban, hogy helyrehozza a kárt.

⁴⁵ Rękas, Agnieszka: *Mediacja w Polskim Prawie Karnym*, Oficyna Wydawnicza MS 2004. www.ms.gov.pl/przewodnik/przew11.pdf

⁴⁶ uo.

⁴⁷ Berg, Rémi: *A büntetőjogi mediáció (nyersfordítás; fordította: Törzs Edit) kéziratként: Pártfogó Felügyelői és Jogi Felügyelői Szolgálat Országos Hivatala*

Előnyei az igazságszolgáltatás szempontjából

A mediáció alkalmazása a büntetőeljárásban – nagyobb távlatból szemlélve – komoly előnyökkel járhat. Ez főleg gyakorlati szempontokat jelent a kisebb súlyú bűncselekmények elterelése esetén. Ez az eljárási forma ugyanis tehermentesíti a hatóságokat és a bíróságokat.⁴⁸ A büntetőbíróságok mai ügyforgalma nem teszi lehetővé az egyes eljárások gyors befejezését. Ezért olyan alternatívát keresnek, amely hatékony a bűnügyek befejezésében, de nem jár többletköltségekkel. E szempontoknak megfelel a mediáció.⁴⁹

A pert kikerülő eljárások következményeként a jogalkalmazók a súlyosabb bűncselekményekre koncentrálhatnak. A hivatalos eljárás pedig ennek megfelelően, nagyobb jelentőséget kap.

A mediáció előnye a polgári eljárásban is megmutatkoznak azáltal, hogy a kártérítési perek száma csökken.⁵⁰

Ugyanakkor az igazságszolgáltatás tekintélye nem csorbul, mert az ügyész „kiadta a kezéből” az ügyet, és a bíróság nem tartott tárgyalást. Bár a bűnügy ténylegesen nem járt bíróságot, a mediáció során kötött egyezséget mégis az igazságszolgáltatás szervei szentesítik.⁵¹

Mindent összevetve, az elterelt eljárás következményeként egyrésztől csökkennek az igazságszolgáltatás terhei, a rendszer fenntartásának költségei, másrésztől az eredményes mediáció erősíti a társadalom igazságszolgáltatásba vetett hitét, harmadrészt pedig kimutatható, hogy a közvetítői eljárás bűnmegelőzési szempontból is kedvező hatással bír. Vagyis enyhíti az igazságszolgáltatás krízisének mélységét.⁵²

Előnyei a társadalom szempontjából

Mivel a közvetítői eljárásban a konfliktus feloldását nem hatósági eszközökkel végzik, hanem többféle szempontot vesznek figyelembe, és több megoldási módot alkalmaznak, ezért ez a forma közelebb áll a mindennapok valóságához. A szakemberek arra jöttek rá, hogy az emberek igazságérzetét használva, könnyebben feloldhatók a konfliktusok. Így az sem mellékes szempont, hogy a megbillent társadalmi béke közös helyreállításának lehetőségét is megteremtik. Ezáltal lehetővé válik a társadalom „méregtelenítése”, hiszen a felek közötti konfliktus feloldása könnyebbé válhat.⁵³

Az sem utolsó szempont, hogy azokban az országokban, ahol főszabályként az opportunitás elve érvényesül, a bagatell bűncselekmények esetében feltételezhető, hogy az ügyész nem is emelne vádat. A mediációt pedig, főleg e bűncselekményekre találták ki. Franciaországban például, a legtöbb esetben, a városi szomszédsági vitákból eredő konfliktusoknál használják, a békéltetés elérése céljából. Itt a represszív eszközök nem jó megoldások. Amennyiben viszont az ügyész diszkrécionális hatalmánál fogva eltekintene a vádemeléstől, akkor a meglévő konfliktus csak tovább mélyülne.⁵⁴

A kisebb viták üldözésének feladására további ellenérv, hogy egyrészt a sértett kártérítés nélkül marad, másrészt a terheltben a következmények nélkül maradás negatív folyamatokat indít.⁵⁵ (Rekas talán itt arra gondol, hogy így elmarad a bűn és bűnhődés katartikus érzése.)

Szociológiai felmérések kimutatták: ha az egyének közötti viták stagnálnak vagy növekednek, akkor a társadalmi szolidaritás gyengül. A mediáció viszont lehetővé teszi a társadalmi kommunikáció javítását, és az egyének egymással szembeni toleranciáját is

⁴⁸ Rekas: Mediacja (...) i.m.

⁴⁹ Berg: i.m.

⁵⁰ Rekas: Mediacja (...) i.m.

⁵¹ Berg: im.

⁵² Rekas: Mediacja (...) i.m.

⁵³ uo.

⁵⁴ Berg: i.m.

⁵⁵ uo.

növeli. Fejleszti továbbá a társadalom jogi nevelését. Lehetővé teszi a korábbi elvek megváltoztatását; a védekező-büntető politika helyett a megelőző-helyreállító szemlélet kerül előtérbe. Az elkövető valódi társadalmi reintegrációjára helyezi a hangsúlyt, s így csökkenti/heti a perifériára szorultak számát.⁵⁶ A közvetítői eljárásra utalás lehetősége ösztönzi az elkövetőt a tett beismerésére.

⁵⁶ Rekas: Mediacja (...) i.m.

8. Mediáció Európa néhány államában

Mediáció Ausztriában

Amikor a magyar jogalkotó elhatározta, hogy hazánkban, a büntetőeljárásban is teret ad a mediációnak, akkor az osztrák és a cseh megoldás lebegett szemük előtt. Valószínűleg azért, mert mindkét országban a mi pártfogó felügyelőkhöz hasonló személyre bízta a közvetítést.

Ausztriában a fiatal- és a felnőtt korúak esetében egyaránt lehetőség van arra, hogy fő szabály szerint, az előzetes eljárásban, a vádemelés előtt – a sértett és a terhelt beleegyezésével – az ügyész úgy döntsön, hogy közvetítési eljárásra tereli az ügyet. (Feltéve, hogy a bűncselekményre a törvény legfeljebb 5 évi szabadságvesztést – fiatalok esetében 10 évet – rendel.)

Ha az ügyész mégis úgy dönt, hogy vádat emel, és a bíróság észleli, hogy az ügy alkalmas a közvetítési eljárás alkalmazására, akkor a bíróság is dönthet a mediációról.

Vagy az ügyész, vagy a bíróság, attól függően, hogy melyikük hozta a döntést, elhatározását követően, megkeresi az Osztrák Pártfogói és Szociális-munkás Szövetséget, közismertebb nevén az ATÁ-t.

Az ATA az Igazságügyi Minisztérium támogatásával létrehozott független, civil szervezet. Teljes autonómiával rendelkezik; élén felügyelő bizottság áll. Összesen 12 irodát működtet, mindegyik élén igazgatóval és igazgató-helyettessel. Az irodáknak, mind az ügyész, mind a bíróság felé önálló kapcsolattartási jogkörük van.

Az ATA munkatársai szakképzett mediátorok. Mielőtt az ATA alkalmazná őket, szükséges, hogy jogi, szociológiai vagy pszichológusi diplomával rendelkezzenek. Az ATA vezetősége dönt arról, hogy a jelentkezők közül kiket nevez ki mediátornak. Megbízásukat követően, de eljárásukat megelőzően mediátori tanfolyamot szerveznek nekik. Ez két részből áll: elméleti és gyakorlati képzés megszerzéséből. Ennek elvégzése szükséges ahhoz, hogy főállású közvetítőként dolgozzanak.

Ausztriában a mediátorok tehát egy központi szervezet tagjaként egységes képzésben vesznek részt, s eljárásuk folyamán közös irányelveket követnek. Az ATA és az ügyészségek, illetve a bíróságok között jó a kapcsolat.⁵⁷

Mediáció Csehországban

2000. január 1-jétől hatályos Csehországban a Pártfogó és Mediációs Törvény. A jogszabály életbeléptetését egy évvel megelőzően állították fel a Pártfogói és Mediációs Szolgálatot (PMSZ).⁵⁸ Nem új keletű intézményről van szó, hiszen előde, a Pártfogói Szolgálat már régóta működött.

A PMSZ Tanácsadói testülettel rendelkezik, s ezen keresztül kapcsolódik az Igazságügyi Minisztériumhoz. A minisztérium, elvi irányítást gyakorol a PMSZ fölött: irányelveket ad ki az egységes közvetítés érdekében.

A közvetítési eljárás folyamata

Amikor a PMSZ-hez kerül a bűnügy aktája, első lépésként áttanulmányozza az esetet, majd a terheltet és a sértettet konzultációra hívja. Amennyiben a felek elfogadják a közvetítő

⁵⁷ Miers, David: An International Review of Restorative Justice 7-12. pp. www.restorativejustice.org és kéziratként: Pártfogó Felügyelői és Jogi Felügyelői Szolgálat Országos Hivatala

⁵⁸ A PMSZ tevékenységére lásd A Pártfogó és Mediációs Szolgálat tevékenysége az előkészületi és a bírósági eljárásban – mediációs tevékenységek, mediáció, a konfliktus helyzet kezelésére, elrendezésére irányuló tevékenységek a büntetőeljárás kapcsán c. beszámolót és a Konceptió, módszertani és analízis Osztály PMS ČR Igazgatósága 01041204 Statisztika PMS ČR.xls kéziratként: Pártfogó Felügyelői és Jogi Felügyelői Szolgálat Országos Hivatala

segítségét, és nyilatkoznak a további együttműködéssel kapcsolatban, akkor kezdődhet el a tényleges mediáció, vagyis a közöttük meglévő konfliktus közös feldolgozása.

A cél Csehországban is a megegyezés létrejöttének elősegítése. A mediátor itt sem rendelkezik döntési jogkörrel, és nem befolyásolhatja a feleket az egyezség kialakításának folyamatában, hanem mindvégig semlegesnek kell maradnia.

Amennyiben a feleknek sikerült egyezséget kötniük, akkor a közvetítő a megegyezésről beszámolót készít, és megküldi az ügyésznek.

Ha a felek közötti konfliktus feloldása nehezen történik, akkor a közvetítői eljárás folyamán a mediátor feladata, hogy még az egyezség előtt beszámolót írjon a jogalkalmazónak a közvetítés nehézségeiről és a felek együttműködéséről, illetve annak hiányáról. Ezt figyelembe véve dönt az ügyész arról, hogy visszatereli-e az ügyet a hagyományos formának megfelelően működő eljárásra.⁵⁹

Mediáció Lengyelországban

Lengyelországban a mediáció a kilencvenes évek közepétől jellemezte az igazságszolgáltatást. Kezdetben, 1996-tól 1999-ig kísérleti módszerként vezették be a kiskorúak által elkövetett bűncselekmények esetében. Ennek pozitív eredményei hozzájárultak ahhoz, hogy egy évvel később, 1997-ben a mediáció a lengyel büntetőeljárás új jogintézményévé váljon, és 1998. szeptember 1-jétől alkalmazni tudják azt a fiatal- és a felnőtt korúak esetében is. Ekkor még nem az eljárás valamennyi szakaszában volt erre lehetőség, hanem csak a bírósági eljárásban, a tárgyalás előkészítése folyamán rendelheték el.⁶⁰

Mivel ez a szabályozás szűk keretek közé szorította a közvetítői eljárás megengedhetőségét, pár évvel később, 2003 januárjától, az előzetes eljárásra (nyomozásra) is kiterjesztették alkalmazhatóságát. Tették ezt azért, mert rájöttek arra, hogy a nyomozási szakasz tűnik a legmegfelelőbbnek a mediáció számára a büntetőeljárásban. Több előny is adódott ebből: egyrészt a nyomozónak és/illetve az ügyésznek a bíróhoz képest több és megfelelőbb alkalma lehet a terhelten és a sértettel való kommunikációra, másrészt gazdasági szempontok is indokolták a mediáció kiterjesztését az előzetes eljárásra. Hiszen éppen ebben a szakaszban tudják a legkorábban alkalmazni a közvetítés pozitív szempontokra irányuló módszereit a felek közötti konfliktus feloldására, megrövidítve ezzel a büntetőeljárás idejét.⁶¹

A közvetítői eljárás szabályai

Lengyelországban a mediáció a büntetőeljárás elterelésének egyik eszköze. Ennek a formának az alkalmazásánál lemondanak a tradicionális büntetőjogi és eljárási eszközökről. A nyomozás folyamán a nyomozóhatóság, vagy az ügyész rendelheti el, a vádemelés után pedig ez a bíróság hatáskörébe tartozik. Szükséges a felek kezdeményezése, vagy beleegyezése. A magánvádas eljárásokban is lehetőség van a tárgyalás elkerülésére. Itt is a felek kezdeményezésére, illetve azok hozzájárulásával a bíróság rendeli el. A büntetőeljárás jogerős befejezése után, a kiszabott szabadságvesztés végrehajtása alatt a büntetés-végrehajtási intézmény hivatalos képviselője, valamint az elítélt hozzájárulásával a védő is kezdeményezhet mediációt. Ebben az esetben is a bíróság rendeli el.⁶²

A döntésben meg kell jelölni a mediációs eljárás időtartamát; ez nem számít bele a nyomozás határidejébe. Általános szabály szerint a közvetítői eljárás nem tarthat egy hónapnál tovább. Amennyiben a rendelkezésre álló idő alatt nem fejeződik be a közvetítés, akkor a mediátor késedelem nélkül értesíti erről a nyomozóhatóságot, az ügyészt, illetve a

⁵⁹ Lásd továbbá Miers: An International (...) i.m. 19-21. o.

⁶⁰ Rekas: Mediacja (...) i.m.

⁶¹ uo.

⁶² Czwartosz, Zbigniew – Rekas, Agnieszka: Mediation in Poland, 2006. (kézirat) Ügyészek Lapja Szerkesztősége

bíróságot (a mediáció elrendelőjét), aki indokolt esetben a befejezéshez feltétlenül szükséges idővel meghosszabbíthatja a közvetítői eljárást.⁶³

A közvetítői eljárás végét jelenti, ha a felek megegyeznek, illetve egyezséget kötnek. Az eljárás költségeit az állam viseli.

A mediáció alapelve: a sértettnek és a terheltnek maguknak kell eljutniuk a megegyezéshez. Természetesen ehhez a közvetítő segítséget nyújt azzal, hogy mindvégig jelen van, és a felek az ő jelenlétében oldják fel a konfliktust. A sértett és a terhelt aktív tevékenységének eredménye az elégtétel kidolgozása. Nem a közvetítőként eljáró személy feladata az elégtétel formájának kidolgozása, hanem ez mindenképpen a felek által elhatározott megegyezés útján jön létre.⁶⁴

A mediáció csupán a lehetőségét teremti meg annak, hogy a büntetőjogi konfliktusban érintettek úgy érezzék, a közöttük fennálló ellentét kezelhető, sőt feloldható.⁶⁵

A mediáció értékelése az eddigi tapasztalatok alapján

A közvetítői eljárás az elmúlt néhány év alapján úgy alakult, hogy az megfelelt a korábbi elvárásoknak. Az eddigi tapasztalatok⁶⁶ azt bizonyítják, hogy a sértett a mediáció folyamán nem feltétlenül az elkövető megbüntetését akarja elérni, hanem mindenekelőtt elégtételt szeretne kapni az elszenvedett károkért, elsősorban az anyagi és az erkölcsi veszteségeit kívánja pótolni. Ezen túlmenően is, leginkább azt a szót akarja hallani, hogy „bocsánat”.⁶⁷

Mediáció Franciaországban

Franciaországban régóta működik a mediáció. 1993-ban, a 93-2. tv. (a továbbiakban fr. Be.) tette lehetővé, hogy a büntetőeljárásban is alkalmazhassák. Nem volt ez minden előzmény nélküli, hiszen a nyolcvanas években már néhány körzetben kipróbálták. Érdekes módon, az ügyészség és a bíróság kezdeményezte ennek a jogintézménynek a lehetővé tételét. S mivel bevált, mintegy tíz évvel később törvényerőre emelkedett.

Vajon miért voltak a francia jogalkalmazók ilyen lelkesek? Feltehetően azért, mert a XVIII. század végén, 1791-ben létrejövő békebírói intézmény lebegett a szemük előtt. Ez tekinthető ugyanis a mediáció őseinek.

A békebírák megszűnésükig, 1958-ig olyan ügyekben jártak el, amelyek a környezetükben élők közötti kisebb konfliktusokból eredtek. Ezek békés megoldásában a felek aktívan közreműködtek.

Amikor a békebírák feladatait a rendőrség vette át,⁶⁸ a polgárok kimaradtak viszonyaik rendezéséből. A francia állam ekkor végképp kisajátította a megtévedt egyének vitáját.

A „mediáció” visszaállítását segítette elő, hogy a társadalom hagyományos konfliktusfeloldó intézményrendszere, az egyház, az iskola és a család, Franciaországban sem működik úgy, mint korábban.⁶⁹

A mediáció feltételei Franciaországban

Jogi feltételek: az ügyész az előzetes eljárásban, még a vádemelés előtt, akkor utalhatja az eljárás mediációra, ha a törvényben meghatározott 3 feltétel megvalósul.

Ezek az alábbiak:

- ha a mediáció feltételezhetően alkalmas arra, hogy a sértett kára megtérüljön;
- ha a bűncselekmény által megzavart közrend így helyreállhat;

⁶³ uo.

⁶⁴ uo.

⁶⁵ Rekas: Mediacja (...) i.m.

⁶⁶ uo.

⁶⁷ Lásd továbbá Miers: An International (...) i.m. 49-54. pp.

⁶⁸ Tribunal de police

⁶⁹ Berg: i.m.

- ha a mediáció segíti az elkövető helyes irányú fejlődését.⁷⁰

A jogalkalmazás által kialakított feltételek: a jogszabály által megfogalmazott mediációs célok túl tágra határozzák meg a feltételeket, ezért a hétköznapi gyakorlatok továbbiakat állít fel.

Ezek:

- enyhébb súlyú bűncselekmény (A súlyosabb jogsértéseknél mindig vádat emel az ügyész);
- beismerő vallomás;
- felderített tényállás és befejezett nyomozás;
- a terhelt nem visszaeső;
- ismert a sértett;
- a sértett kára pénzben kifejezhető.⁷¹

A mediáció szervei Franciaországban

A mediáció egyik kulcsfigurája az ügyész. Franciaországban, a büntetőeljárásban az opportunizmus elvét fogadják el. Ennek megfelelően az ügyészt széles diszkrécionális jog illeti. Az ő döntésétől függ, hogy vádat emel, megszünteti az eljárást vagy mediációt alkalmaz.

A megfogalmazott szempontok jelzéseként szolgálnak számára. Mérlegelési joga olyan széles, hogy még sikeres mediáció esetén sem feltétlenül kell megszüntetnie az eljárást; ekkor is vádat emelhet, illetve fordítva: eredménytelen közvetítés esetén is megszüntetheti az eljárást.

Másik kulcsszereplő – terhelt és a sértett kivül – a közvetítő. Mediátor, állampolgárságától függetlenül, bárki lehet, aki ezt a szakmát választotta. Lehet önkéntes és hivatásos is. Nincs szakképesítéshez kötve, de a szigorú szakmai etikai szabályokat kell követnie. Természetesen nem lehet mediátor a jogalkalmazó: a nyomozóhatóság tagja, az ügyész és a bíró. Nem ismerheti a feleket. Jogszabály állapítja meg az összeférhetetlenséget.

A mediátor a büntető ügyekben csak akkor járhat el,⁷² ha ő, illetve szervezet esetén a munkáltató megállapodást köt az ügyességgel. Ehhez a szerződéshez szükséges a bíróság hozzájárulása. (Ez az engedély bármikor visszavonható.) A megállapodásnak tartalmaznia kell az illetékességi területet és azt is, hogy a közvetítő csak az ügyész döntése alapján járhat el. Magában foglalja a jogokat és a kötelezettségeket, mind az ügyész, mind a felek irányában. Meghatározza az eljárás pontos részleteit.

A közvetítői eljárás szabályai Franciaországban⁷³

Amennyiben az ügyész úgy dönt, hogy nem emel vádat, és az eljárást sem szünteti meg, hanem felveszi a kapcsolatot a területén működő és szerződéssel rendelkező mediátorral, akkor ezzel a döntésével megindul a közvetítői eljárás. A megkeresett közvetítő felveszi a kapcsolatot a felekkel. Első találkozásukkor tájékoztatja őket jogaikról, különösen arról, hogy ügyvéd segítségét vehetik igénybe. A legapróbb részletekig elmagyarázza nekik az eljárás egyes részeit és a kitűzött célt. El kell mondania azt is, hogy a megállapodástól is függ majd, hogy az ügyész – később –, hogyan dönt.⁷⁴

A mediátor olyan kívülálló harmadik személy, aki mindvégig semleges marad. Nem foglal állást, nem befolyásolhatja a feleket, sőt: megakadályozza, ha az egyik így viselkedik.

Nincs döntési jogosultsága: nem választottbíró, akinek döntenie kell. Csak elősegíti a felek konfliktusának feloldását. Megoldási javaslatai lehetnek, de ezeket nem erőltetheti a felekre.

⁷⁰ Fr. Be. 41. §

⁷¹ Berg: i.m.

⁷² Fr. Be. D.15-1 – 15-8. §-ok

⁷³ Miers: An International (...) i.m. 28-32. o.

⁷⁴ Berg: i.m.

Szakmai titoktartási kötelezettség terheli: a mediáció kapcsán tudomására jutott információt nem hozhatja nyilvánosságra, még az eset lezárását követően sem.⁷⁵

Mediáció Horvátországban⁷⁶

A kiindulási alap Horvátországban ugyanaz, mint Európában bárhol. Bizonyos bűncselekményeknél a konfliktus megoldását vissza kell adni az abban érintett személyeknek.

Horvátországban az osztrák modell⁷⁷ alapján kísérletképpen három városban⁷⁸ alkalmazzák a mediációt a fiatalkorúak és a fiatal felnőtt korúak büntetőeljárásában, a fiatalkorúak ügyészének döntése alapján. Az ügyész diszkrécionális jogköre itt is széles: nemcsak a közvetíthető esetekben dönt, hanem a megállapodás megkötése után is eldöntheti, hogy vádat emel, vagy megszünteti az eljárást. Opportunitási jogköre szabad érvényesülésének egy gátja van. Jogszabály rendezi ugyanis a büntetőeljáráson kívüli megoldások kritériumait. Ezek pedig az alábbiak:

- alapos gyanú;
- a bűncselekmény nem csekély súlyú, hanem a törvény 5 évig terjedő szabadságvesztéssel bünteti;
- a terhelt és a sértett beleegyezése.⁷⁹

Vajon miért nem alkalmazzák Horvátországban a mediációt a bagatell bűncselekmények esetében? Itt egyszerűen arról van szó, hogy ez a projekt csak a fiatalkorúakra és a fiatal felnőtt korúakra vonatkozik. A fiatalkorúakra vonatkozó szabályozás egyébként külön törvény Horvátországban.⁸⁰ Ez olyan széles nevelési jellegű intézkedésekre ad lehetőséget a bírónak, hogy a kis súlyú bűncselekmények esetében a horvátok nem tartják fontosnak a költséges közvetítői eljárás alkalmazását. Helyette inkább a törvényben megfogalmazott 13 nevelési jellegű kötelezettség közül alkalmazzák a megfelelő szankciót. A mediáció náluk a súlyosabb esetekre gyógyír.⁸¹

A mediáció alkalmazása esetében, bár ez az (fk) ügyész döntésétől függ, az ügy nem marad az igazságszolgáltatás berkein belül. A mediátor olyan különleges képesítéssel rendelkező szakember, főleg pedagógus, szociális munkás vagy pszichológus, aki mindezen felül még mediátori képzettséggel is rendelkezik. Értenie kell ennek megfelelően a konfliktusfeloldáshoz, a közvetítéshez, s ezen felül megkövetelik tőle, hogy a büntető- és polgári jog területéhez kapcsolódó jogszabályokkal is tisztában legyen.

A mediátor nem önállóan vagy önkéntesként végzi feladatát, hanem az ún. Törvényszéken Kívüli Megállapodások Szolgálatához tartozik.

A közvetítői eljárás folyamata Horvátországban

1./ 5 évig terjedő szabadságvesztéssel büntethető bűncselekmények esetében, a nyomozás megindulása után az (fk) ügyész úgy dönt, hogy nincs szükség büntetőeljárás lefolytatására. 2./ Ezért második lépésben megkeresi a szakszolgálatot, és felkéri a közvetítés lefolytatására. 3./ A szakszolgálaton belül egy szakértői csoport megkapja az ügyet, és áttanulmányozza. Ellenőrzi a jogszabály által megállapított feltételeket, és kijelöli

⁷⁵ Fr. Be. 226-13. §

⁷⁶ Koller-Trbović, Nivex - Žižak, Antonija: Mit várhatunk a helyreállító igazságszolgáltatástól? A törvényszéken kívüli megállapodás modellje a kiskorúak és fiatalabb nagykorúak esetében folytatott büntetőjogi eljárás során a Horvát Köztársaságban (nyersfordítás; Család Gyermek Ifjúság Szerkesztőségének kézírata, 2006.)

⁷⁷ Lásd Miers: An International (...) i.m. 7-12. pp.

⁷⁸ Zágráb, Split, Eszék

⁷⁹ ZSM 64. cikk

⁸⁰ Lásd: Narodne Novine, 111/97, 27/98, 12/02.

⁸¹ Európa legtöbb államában ez nem így van. A mediációt a kevésbé súlyos bűncselekmények esetében alkalmazzák.

az eljáró mediátort. 4./ A közvetítő is felkészül, mielőtt találkozik a felekkel. 5./ Az első megbeszélésre, külön időpontra, idézést kapnak az érdekeltek; ehhez csatolják a megállapodáshoz szükséges űrlapot. 6./ Először az elkövetővel – amennyiben fiatalos, akkor törvényes képviselőjével is (később már nem szükséges a jelenléte) – beszél a közvetítő. Ismerteti a mediáció célját és az eljárás várható menetét. Újra megkérdezi a fiatalosútól, illetve a fiatal felnőtt korútól, hogy beleegyez-e a mediációba. 7./ Következő lépés: (feltéve, hogy az elkövető hozzájárult ehhez az eljárási formához) megjelenik a megbeszélésen a sértett is, akit szintén megkérdeznek a beleegyezéséről. Ezen a második megbeszélésen egyeztet a közvetítő a felekkel a későbbi találkozások időpontját. 8./ Későbbi találkozók: amennyiben az első találkozáson nem sikerül még a feleknek megállapodniuk, akkor a közvetítő jelentésében tájékoztatja az ügyészt a fejleményekről. 9./ Sikeres megállapodás esetén a mediátor kijelenti a felek előtt, hogy létre jött az egyezés, elmondja a felek további kötelezettségeit, majd írásba foglalja a megállapodás tartalmát. Ezt mindkét fél aláírja. 10./ A sikeres közvetítői eljárás lezárása előtt a mediátor megkérdezi a sértettet, hogy elégedett-e az eljárás kimenetelével. Amennyiben igen, akkor befejezettek tekint a mediációt, ha nem, akkor további találkozóra ad időpontot. 11./ A sértett elégedettsége esetén jelentést ír a közvetítő az ügyésznek, és azt az egyezséggel együtt megküldi neki. 12./ Amennyiben a terhelt eleget tesz a megállapodásban foglaltaknak, akkor az ügyész megszünteti az eljárást. Ellenkező esetben a hagyományos módon folytatódik tovább az eljárás.

Horvátországban sikeresnek bizonyul a közvetítés e módja. A mediációra utalt bűnügyek 80 %-ában az eljárás mindkét fél érdekeit figyelembe vevő megállapodással zárul: vagyis a terhelt elkerülte a szabadságvesztést, a sértett kára pedig megtérült.

9. A közvetítői eljárás bevezetése Magyarországon⁸²

A 2001. évi EU Kerethatározat 10. cikkelye előírja, hogy a tagállamok ösztönözzék a mediáció keretében a sértett és a terhelt közötti együttműködést, és az így létrejött kiegyezést a jogalkalmazók vegyék figyelembe. Teljesítési határidő: 2006. március 22. volt. A Kerethatározat a tagállamokra bízta annak eldöntését, hogy a közvetítői eljárást milyen büntető ügyekben alkalmazzák.⁸³

A Kerethatározatban írtaknak megfelelően még 2004. végén látott napvilágot a közvetítői eljárásról szóló igazságügyi minisztériumi előterjesztés. Ennek több részét megváltoztatták, mire törvénytervezet, illetve javaslat, majd részben elfogadott törvény lett. (Azért részben, mert itt két jogszabályról van szó: a Btk.-t és a Be.-t módosító 2006. évi LI. tv.-ről⁸⁴ és a közvetítői eljárás részletes szabályait tartalmazó törvénytervezetről. Ez utóbbi törvényerőre emelkedése az új, a 2006-ban megválasztott parlamenttől függ.)⁸⁵

A Be. és a Btk. módosításáról szóló 2006. évi LI. tv. szerint a közvetítés megkísérlése érdekében az eljárást hat hónapi időtartamra az ügyész hivatalból a vádemelés előtt felfüggeszti akkor, ha a feltételek fennállnak. Ebben az esetben közvetítői eljárásra utalja az ügyet.

A bírói szakban akkor kerülhet sor közvetítői eljárásra, ha a vádemelés előtt az ügyész ezt nem tette meg. Feltétel továbbá az erre irányuló indítvány. A bíróság a közvetítői eljárás lefolytatása érdekében legfeljebb hat hónapra függeszti fel az eljárást.

A Btk.-ban történő változtatás szerint a legfeljebb háromévi szabadságvesztéssel büntetendő személy elleni, közlekedési és vagyon elleni bűncselekmény esetén az elkövető büntethetősége megszűnik, ha az elkövető a sértett kárát megtérítette, vagy a

⁸² Molnár B.: Gondolatok a közvetítői eljárásról a büntetőeljárásban (Összefoglaló az Országos Kriminológiai Intézetben 2005. április 26-án megtartott kerekasztal-beszélgetésről) *Ügyészek Lapja*, 2005/3. sz. 23-37. o.

⁸³ A legtöbb tagállam az enyhébb bűncselekmények esetén teszi lehetővé.

⁸⁴ A 2006. évi LI. tv. 103. §-a és a 120. § (1) bek. teszi lehetővé a közvetítői eljárásra utalást. Ezzel az 1998. évi XIX. tv.-t új szakasszal, a 221/A-val egészíti ki, illetve módosítja a Be. 266. § (3) bek.-t.

⁸⁵ A dolgozat lezárásának idején még nem tárgyalta az új parlament ezt a kérdést.

bűncselekmény káros következményeit egyéb módon jóvátette. Az ötévi szabadságvesztést meg nem haladó büntetési tételhatár esetén korlátlan enyhítésre ad lehetőséget a tervezett szabályozás.

A büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységről szóló törvénytervezet szerint a közvetítői eljárás olyan konfliktust kezelő eljárás, amely kiváltja a bűncselekmény elkövetése miatt indított eljárást.

Célja: a bíróságtól, illetve az ügyésztől független harmadik személy – a közvetítő (mediátor) – segítségével és bevonásával írásbeli megállapodás jöjjön létre a sértett és a terhelt között. Ennek tartalmaznia kell a jóvátételt és a terhelt jövőbeni jogkövető magatartásának ígéretét.

Fontos rendelkezése a külön jogszabálynak, hogy a közvetítői szerepet kire bízza. A tervezet szerint mediátorként a büntető ügyben eljáró bíróság, illetőleg ügyész székhelye szerint illetékes megyei (fővárosi) Igazságügyi Hivatal közvetítői tevékenységet végző pártfogó felügyelője jár el. Ennek az oka, hogy a civil ügyekhez képest a mércét fentebb húzták meg, és a büntető ügyekben eljárható mediátor esetében feltételként szabták meg az ilyen irányú képesítést.

2005-ig a Pártfogó Felügyelői Szolgálatnak nevezett intézmény az Igazságügyi Minisztérium felügyelete alatt működött, és ötféle tevékenységet végzett:

- környezettanulmány készítése a büntetőeljárásban;
- pártfogó felügyelői vélemény készítése a büntetőeljárásban;
- a közérdekű munka végrehajtásának szervezése és irányítása;
- a pártfogó felügyelet végrehajtása;
- az utógondozás.

2006 januárjától a Pártfogó Felügyelői Szolgálat az Igazságügyi Hivatal részeként működik tovább más szervezeti egységekkel, az áldozatsegítő és a jogi segítségnyújtó szolgálattal, valamint a kárpótlási irodákkal együtt. Az említett jogszabályok elfogadása után a tevékenységi köre is bővül majd, mint láttuk, a közvetítői feladattal. Technikailag ez csak úgy oldható meg, hogy a Pártfogó Felügyelői Szolgálaton belül a közvetítői tevékenységet végzők elkülönülnek majd a valódi pártfogó felügyelőktől. A leendő jogszabály is igyekszik külön tartani a különböző feladatokat, ezért részletesen kidolgozza a kizárási okokat. A kizáró okok között szerepel az a pártfogó felügyelő,

- aki az eljárásban, mint bíró, ügyész vagy a nyomozó hatóság tagja járt el, valamint ezek hozzátartozója is;
- aki mint terhelt, védő, sértett, magánfél, feljelentő, illetve ezek képviselője járt el, valamint ezek hozzátartozója is;
- aki mint tanú, szakértő, szaktanácsadó vett vagy vesz részt;
- aki három éven belül, mint pártfogó felügyelő járt el;
- vagy aki a terhelt, illetve a sértett folyamatban lévő büntető ügyében eljár, kivéve a közvetítői eljárás alkalmazásáról szóló döntés meghozatala előtt kért pártfogó felügyelői véleményt készítő pártfogó felügyelőt;
- aki egyébként érdekelt vagy elfogult.

A közvetítői eljárás a törvény indokolása szerint a büntetőeljárással párhuzamosan folyó eljárás.⁸⁶ A mediáció feltételeit és a Be.-vel való kapcsolódási pontjait, elrendelésének feltételeit, valamint az eredményes eljárás jogkövetkezményeit a módosított Be. tartalmazza. Részletes szabályait viszont a már említett külön törvény (tervezete) fogalmazza meg.

⁸⁶ Én nem nevezném párhuzamos eljárásnak a közvetítői eljárást, hanem inkább közbenső eljárásnak, hiszen ezzel egyidőben nem folyik tovább a büntetőeljárás, mivel azt az ügyész – legfeljebb 6 hónapra – felfüggesztette. (Be. 221./A § (3) bek.)

A mediáció feltételei

- Meghatározott bűncselekmények esetén van helye mediációnak. Ezek a személy elleni, a vagyon elleni és a közlekedési bűncselekmények;
- Meghatározott büntetési tétellel való fenyegetés esetén utalható a bűnügy közvetítő elé. A mediációra az ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabb büntetéssel fenyegetett bűncselekmények esetében van lehetőség;
- A büntetőeljárás folyamán csak egyszer van lehetőség a mediációra;
- Szükséges a sértett és a terhelt önkéntes hozzájárulása;
- Amennyiben az ügyész hivatalból nem utalja az ügyet mediátor elé, akkor feltétel a gyanúsított, a védő, illetve a sértett indítványa;
- Akkor van helye ennek az eljárásnak, ha a Btk. 36. §-a alapján az eljárás megszüntetésének vagy a büntetés korlátlan enyhítésének van helye, figyelemmel az anyagi jogszabályok módosítására;⁸⁷
- Feltétele továbbá, hogy a bűncselekmény elkövetését a gyanúsított beismerje;
- A terheltnek vállalnia kell, hogy a sértett kárát megtéríti, vagy más módon jóváteszi;
- Feltétele, hogy a bűncselekmény jellege, az elkövetés módja és a terhelt személye alapján nem szükséges a büntetőeljárás lefolytatása, illetve a tevékeny megbánást a bíróság a büntetés kiszabása folyamán értékelni tudja, és ezt meg is teszi.

A terhelt és védője, valamint a sértett is kezdeményezheti a mediációt akkor, ha az ügyész hivatalból nem utalja az ügyet a mediációs eljárásra. Amennyiben a vádemelés már megtörtént, a tanács elnöke a vádirat kézbesítésével együtt tájékoztatja a vádlottat, a védőt és a sértettet a mediációs eljárás lehetőségéről, annak jogkövetkezményeiről, valamint az erre vonatkozó indítvány szükségességéről. Ha a közvetítői eljárásra utalást a bíróság rendeli el, akkor a bíróság az eljárást legfeljebb hat hónapra felfüggeszti.

A mediátor a közvetítést pártatlanul végzi, kötelessége, hogy lelkiismeretesen, a legjobb szakmai tudása szerint lássa el feladatát. Ez elsősorban a megegyezés létrehozására irányuló közreműködési kötelezettségben nyilvánul meg. Tevékenységét a tényekre alapozza, ezért a feladatának ellátásához szükséges adatokat nemcsak jogosult, hanem köteles is megismerni. E célból az ügy irataiba betekinthez. Természetesen mindvégig tiszteletben kell tartania a felek méltóságát, biztosítania kell továbbá, hogy a résztvevők egymással szemben is tisztelettel járjanak el. A közvetítői tevékenységével összefüggésben tudomására jutott adatokkal kapcsolatban titoktartási kötelezettség terheli. (Ez vonatkozik a jegyzőkönyvvezetőre is.)

A közvetítői eljárásban a terhelt és a sértett egyenrangú felek. Az eljárás folyamán bármikor visszavonhatják hozzájárulásukat, amit korábban a közvetítői eljárás lefolytatásához adtak. Minden egyezsége önként kell eljutniuk.

A felek jogi képviselőt hatalmazhatnak meg. Harmadik személy, az ún. bizalmi személy részvételére akkor van lehetőség, ha a felek ezt indítványozzák, és a közvetítő is megengedi. A mediátor az indítványt viszont csak akkor utasíthatja el, vagy ahogy a jogszabály tervezete fogalmaz, az indítvány teljesítését csak akkor tagadhatja meg, ha az a mediáció céljával ellentétes. A döntés ellen nincs helye jogorvoslatnak.

A kiskorú sértett mellett törvényes képviselője is részt vesz az eljárásban. Amennyiben a sértett a tizennegyedik életévét még nem töltötte be, nem vehet részt az eljárásban, helyette a törvényes képviselő jár el.

⁸⁷ A Btk. módosítása szerint a háromévi büntetésnél nem súlyosabban fenyegetett személy és vagyonelleni, illetve közlekedési bűncselekmények esetén az elkövethető büntethetősége megszűnik, ötévi szabadságvesztést meg nem haladó büntetési tételhatár esetében pedig korlátlan enyhítésre lesz lehetőség, feltéve mindkét esetben, hogy az elkövető a sértett kárát megtérítette, vagy más módon jóvátette a bűncselekmény káros következményeit.

A közvetítói eljárás folyamán a közvetítő segítségével a felek között megbeszélés zajlik. Ezt a közvetítő az eljárásra utaló határozat érkezésétől számított nyolc napon belül tűzi ki az Igazságügyi Hivatal hivatali helyiségébe. Az idézésben tájékoztatja a feleket az eljárás lényegéről és jogkövetkezményeiről, valamint jogaikról és kötelezettségeikről.

A megbeszélésen a közvetítő a feleket egymás jelenlétében és egymás távollétében is meghallgathatja. Ekkor a sértett és a terhelt kifejtheti az üggyel kapcsolatos álláspontját, és bemutathatja az üggyel kapcsolatos iratokat.

A megbeszélésről jegyzőkönyv készül. Felvételének módjára, készítésére, kiegészítésére és javítására a Be. szabályai az irányadók.

A mediáció célja a megegyezés. Ez akkor jön létre, ha a sértett és a terhelt közötti megállapodás kiterjed a kár megtérítésére, vagy a bűncselekménnyel okozott következmények más módon történő jóvátételére.

A kiegyezésben vállalt kötelezettségeknek meg kell felelniük a jogszabályoknak. A kiegyezésnek ésszerűnek és a bűncselekménnyel okozott következményekkel arányosnak kell lennie.

A tervezet szerint a közvetítói eljárást lehetőleg három hónapon belül be kell fejezni, és a jelentést, valamint a megegyezésről szóló okiratot az eljárás felfüggesztése határidejének letelte előtt az ügyészhez, illetve a bírósághoz el kell küldeni.

A közvetítói eljárásban keletkezett iratok az adott büntetőeljárásban bizonyítékként nem használhatók fel, kivéve a megegyezést tartalmazó okiratot és a közvetítő jelentését.

A közvetítói eljárásról a közvetítő jelentést készít. Ez tartalmazza a hivatalos adatokon túlmenően az eredményes megállapodásra vonatkozó megállapítást.

A közvetítói eljárás költsége nem büntügyi költség, ezt mégis a terhelt viseli. A felek ettől eltérően is megállapodhatnak.

A korábbi előterjesztésekhez képest több változtatás is történt. Eredetileg, az Igazságügyi Minisztériumban úgy képzelték el, hogy a büntetés-végrehajtás során is alkalmazható legyen a mediáció. A feltételek tekintetében is eltértek az előző változatoktól. 2004-ben még külön feltételek vonatkoztak a fiatalokú elkövetőkre annyiban, hogy számukra a 8 évnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekmények esetében engedték volna meg a közvetítói eljárás alkalmazását. A felnőttek esetében ugyanúgy 5 év volt a felső határ. Az elfogadott változatban egységes rendelkezések vonatkoznak a fiatalokúakra és a felnőttekre egyaránt.

10. Véleményem a mediációról

A mediációval kapcsolatos aggályaim általában

A mediáció hívei természetesen elfogultak e jogintézménnyel szemben. Akit a mediáció szelleme egyszer megérintett, aligha láthatja többet a büntetőeljárás világát úgy, ahogy azelőtt volt szokás. A jogintézmény alkalmazása mellett kardoskodók úgy próbálják a mediációt az igazságszolgáltatáson belül elhelyezni, hogy a hagyományos büntetőeljárást annak saját fegyvereivel próbálják legyőzni, és háttérbe szorítani.

Bármennyit is olvasok a mediációról, annak különböző meghatározásairól, nem változik meg a véleményem. E tökéletesen nem büntetőjogi szempontú intézmény idegenül hat a büntető jogalkalmazásban.

A represszív célok mellett elismerem, diverziós és dekriminalizációs szempontok érvényesítésére is szükség van, hiszen még mindig jobb, ha az állam bizonyos esetekben lemond a büntetőjogi igény érvényesítéséről, és ennek kereteit, illetve részletes szabályait a törvények rendezik, mint amikor a hatóságok önkényes szelekciót alkalmaznak.⁸⁸

Azzal (gondolom) mindenki egyet ért, hogy a legalitás elvének kizárólagos érvényesítése lehetetlen, hiszen a legalitás eróziója szükségszerűen bekövetkezett;

⁸⁸ Az állam józanul viszonyul a büntető hatalom gyakorlásához és érvényesíthetőségéhez. Ha nem így lenne, akkor nem ismerné el az elévülés szabályait sem.

ostobaság, továbbá lehetetlen is lenne kitartani amellett, hogy minden bűncselekményt üldözzünk, minden bűncselekmény esetében vádat emeljünk, és minden elkövetőt elítéljünk. Józan mérlegelésre van szükség.

Aki viszont a mediációban az igazságszolgáltatás bajainak orvoslását látja, alighanem csalódnai fog. Egy mediációs eljárás nem kevésbé bonyolult, mint maga a büntetőeljárás. Persze, vannak más szempontok is, ebben a másképp gondolkodóknak valóban igazuk van, és meggyőző erejük, olykor-olykor kétségtelen. Éles tekintetük, kritikai módon elemző és kombináló erejük arra ösztönzi a gyanútlan olvasót, hogy higgyen a mediációban; csak a mediáció lehet képes arra, hogy kielégítse a különböző igényeket.

A törvénnyé bővült szokásokat azonban a társadalom önvédelme alakította ki. Nem véletlen, hogy a lopás vagy a rablás tényállásait régóta a büntetőjog és nem a polgári jog szabályozza.

A társadalom önvédelme gyakran az egyén ellen hat, akinek érdeke sokszor ellentétes a közösségével. A büntetőjog így a közösség kényszerű védelme az egyén külön akciója ellen, és immanens sajátja, hogy a háttérben meghúzódó hatalom biztosítja a kikényszeríthetőséget. Egyetértek, hogy „a büntető ítélettel az állam a büntetett szabadság iránti érdekeit teljességgel alárendeli a közösség biztonság iránti érdekeinek.”⁸⁹ És éppen azért, hogy e jogok korlátozása jogszerű legyen, alaptörvényi szinten kell szabályoznia minden államnak:

- a bírói úthoz való jogot;
- a határozatok kötelező erejét;
- a tisztességes eljárás elvét.

Erre azért van szükség, mert „a büntetőügy terheltjeivel való bánásmód jelzi leginkább az emberi jogok általános állapotát egy társadalomban, mivel a büntető perben a kollektív és az egyéni érdekek közvetlenül ütköznek.”⁹⁰

A büntető hatalommal rendelkező jogalkalmazás lététől éppen azért idegen az egyezség, mert hatalom. A történelem folyamán természetesen különbözőképpen oldották meg az egyének egymás közötti, illetve az egyén és a közösség konfliktusait; mindig az adott korszak világképétől függött ennek szabályozása.

Az ügyek által okozott túlterheltség miatt szükséges lehet, hogy másféle megoldásokon törjünk a fejünket, és bizonyos bűncselekmények esetében egyszerűsítsük az eljárást; az eljárás gyorsítása érdekében pedig időnként kompromisszumokra kényszerülünk (büntetőparancs, lemondás a tárgyalásról, stb.). Más jellegű újítások ugyanakkor nem mindenhol képesek gyökeret verni. Gondoljunk például a 2003. július 1-jén hatályba lépő Be. alternatív megoldásként beiktatott új intézményére, a felek általi kikérdezés rendszerére, ami persze azért nem működik, mert – tévesen – mindenki a keresztkérdéssel azonosítja. Korábban, a középáramos büntetés törvénybe iktatása esetén, pedig a bírói kar szinte bojkottált, és nem alkalmazta a törvény e szakaszát.

A jogalkalmazás a túlterheltség csökkenése reményében sem fog beengedni lététől teljesen idegen jogintézményeket, és nem örül annak, ha megváltoznak a hatalomgyakorlás eszközei. A büntetőjog represszív⁹¹ jellege nem fog megszűnni. Bizonyos kompromisszumok kötésére természetesen mód van, mint ahogy az egyezségkötést egy rövid ideig az adhéziós eljárásban megengedték,⁹² de a Be. továbbra sem teszi lehetővé a büntetőeljárás jellegével ellentétes szabályok alkalmazását. Így, például a terhelt a magánféllel szemben – mint ahogy korábban kifejtettem – követelést nem érvényesíthet, beszámítási kifogással nem élhet.

⁸⁹ Bárd: Demokrácia - Tisztességes eljárás - Megismerés a büntető perben, In.: Emlékkönyv Kratochwill Ferenc tiszteletére, Bűnügyi Tudományi Közlemények, 5. sz. (szerk.: Farkas Á.), Miskolc, 73. o.

⁹⁰ uo: 73-74. o.

⁹¹ Lásd erről Durkheim, E.: A társadalmi munkamegosztásról c. művét! Gondolat Kiadó, Bp, 2001.

⁹² A 2006. évi LI. tv. újra megtiltotta, de a dolgozat lezárásakor még lehet a bíróság előtt egyezséget kötni.

Ugyanakkor elismerem, hogy az igazságszolgáltatás mégis kénytelen lesz bizonyos pozitív kriminológiai törekvéseket, újításokat bevezetni. Ennek ellenére, alapjaiban maradni fog a büntetőeljárás hagyományos rendszere.

Nem lehet figyelmen kívül hagynunk ugyanis, hogy ma a világban nemcsak pozitív szempontokra hivatkozó kriminológiai irányzatok ássák alá az igazságszolgáltatás tradicionális rendszerét. Az Egyesült Államokat ért szeptember 11-i támadás után, a szörnyűségekre adott válaszként megjelentek olyan „nézetek, hogy a fizikai nyomásgyakorlás bizonyos esetekben még jogállami demokráciákban is igazolható”,⁹³ így még azokra a meglévő eszmékre sincs szükség, amelyeket a felvilágosodás után vívtak ki, mert ma ezek az elvek akadálypályává változtatják a büntetőeljárást, és a dzsungelben a dzsungel-jognak kell érvényesülnie. Ezt pedig a hatalom korlátlansága jellemzi. „Ennek az új védelmi logikának következménye a társadalmaknak jókra és rosszakra való felosztása. Ezen az alapon lehet különbséget tenni országok között is. Vannak tehát, akiknek bűnösségéhez nem kell külön bizonyítási eljárás, és van hatalom, amely jogosult ennek a szelekciónak az elvégzésére. A célpontot nyilván a legerősebb nevezheti meg. A nemzetközi jog fórumai sem gátolják meg az önvédelmet, ha azok elutasítják a világnak ezt az amerikai interpretációját. (Ezért nincs szükség az ENSZ felhatalmazására, ezért nem ismeri el az USA a Nemzetközi Büntetőbíróság hatáskörét.) A bűnösök szőnyegbombázással is móresre taníthatóak.”⁹⁴

Ugyanakkor nemcsak az európai nemzetközi egyezmények mondják ki, hanem az Emberi Jogok Amerikai Egyezménye is deklarálja a semmilyen körülmények között, még háború, közveszély és egyéb szükségállapot idején sem felfüggeszhető emberi jogokat. Megsértésük ma háborús büntettnek számít. Természetesen ez alól is van kibúvó. Dershowitz, aki bár nem tartja elképzelhetőnek, hogy fizikai kényszerrel alkalmazzanak a vádlottal szemben a büntetőeljárásban – a felelősségét igazoló bizonyíték megszerzése érdekében –, a büntetőeljáráson kívüli más eljárásokban viszont megengedhetőnek tartja. Érvei között szerepel, hogy „az amerikai jogban az önvádra kényszerítés tilalma csak a büntető perben érvényesül, és a büntetőjogi felelősség alóli mentesség garantálása esetén az érintett – akár szabadságelvonással való fenyegetettség mellett – köteles önmagára nézve terhelő nyilatkozatot is tenni. Ebből következtet arra, hogy a tortúra engedélyezése sem elképzelhetetlen, ha az érintett számára a büntetőjogi immunitás biztosított.”⁹⁵

Messze jutottunk a resztoratív igazságszolgáltatástól, s ezen belül is a mediációtól. Kagan cikkével részben a terrorizmus áldozataira⁹⁶ szerettem volna felhívni a figyelmet, részben pedig arra, hogy vannak új irányzatok a kriminálpolitikában: ezek egy része pozitív, más része negatív oldalról ássa alá a hagyományos igazságszolgáltatás rendszerét. Vajon egyforma erővel fenyegeti-e a két, merőben más kriminológiai áramlat a jogalkalmazás meglévő rendszereit?

A nulla-tolerancia elvét vallók tisztánlátását gátolják a kötöttségek és az előítéletek, a kasztelfogultságok. S annál veszélyesebbek, minél modernebb köntösben lépnek elő. A dzsungel-törvényt és a korlátlan államhatalmat vallók kihasználva a szeptember 11. utáni bizonytalanságot, elismerésre méltó ügyességgel új hitvallássá fejlesztik a saját elveiket; s a rend nevében tökéletes rendetlenséget hagynak maguk után.

Ha az igazságszolgáltatásnak mindenképpen változtatnia kell a meglévő formákon, ha mindenképpen ki kell tárnia kapuit, és be kell engednie az új kihívásokra választ adókat, akkor inkább az állam tegyen engedményeket; mondjon le a büntetőhatalom egy részéről, és a kisebb súlyú bűncselekményeket dekriminalizálja. A kérdés itt már nem úgy szól, hogy „börtön helyett egyezés?”. Azzal ugyanis, hogy az állam lemond a büntetőhatalom egy

⁹³ Bárd: Demokrácia (...) i.m.: 79. o.

⁹⁴ Kagan, R: Puissance et faiblesse. Commentaire, N. 99. Automne 2002. 517. p. idézi Finszter G.: A rendészet elmélete. OKRI – KJK, Bp., 2003. 76-77. o.

⁹⁵ Dershowitz, M.: Why Terrorism Works. Yale University Press, New Haven, 2002. idézi Bárd: Demokrácia (...) i.m. 79. o.

⁹⁶ Lásd Albrecht, H.-J - Kilchling, M.: Victims of terrorism – Policies and Legislation in Europa. Council of Europe Expertise PC-S AV 04., 2005. www.coe.int/tcj

részének gyakorlásáról, az e körbe tartozó emberi magatartások már nem a büntetőjog és a büntetőeljárás jog világába tartoznak.

Más jogsértéseknél viszont, ott, ahol az állam továbbra is ragaszkodik a büntetőhatalom fenntartásához, és ezért bűncselekménynek tekinti azokat, két megoldás közül választhat:

Az egyik az opportunitás alapelveire épülő eljárásjogi rendszer esetében lehetséges. Ebben a konstrukcióban nagyobb szerepe lehet a sértettnek és a resztoratív igazságszolgáltatási szempontoknak. A vád ura továbbra is az ügyész marad, de a vádemelés eldöntésekor nemcsak jogpolitikai szempontokat vesz figyelembe, hanem itt kap(hat) szerepet a kár helyreállítása, az önkéntes jóvátétel, esetleg a jóvátételre kötelezés. Az eljárás vádemelés előtti szakaszában szóba jöhet a tettes-áldozat egyezség is. Itt beengedheti a jogalkotó a diverziós megoldásokat is, de azokat nem keverheti össze a mediációval. A diverzió esetében ugyanis – mint láttuk –, az elterelés ellenére az ügy az igazságszolgáltatási gépezeten belül marad, és lehet egyfajta közbenső eljárás, ahol a kompetenciaelosztás viszonyai megváltoznak. A mediáció alkalmazásakor pedig el kell engednünk a „feleket” a tradicionális eljárás béklyóiból, és a pártatlan mediátor – aki sohasem lehet a hatóság valamelyik tagja – kezeibe kell őket adnunk. Ez utóbbi idegen az igazságszolgáltatás mai világától.

A fenti megoldás az opportunitás elvét valló eljárási rendszerek esetében valósítható meg: itt az ügyész széles diszkrécionális jogkörrel rendelkezik. Amennyiben a vádemelés feltételei adóttak, akkor is dönthet úgy, hogy nem emel vádat: vagy azért, mert mellőzi azt, vagy azért, mert vádelhalasztást⁹⁷ alkalmaz. Ez utóbbi esetben diverziós megoldásként a miénkhez hasonló módon elterelheti az eljárást, az előbbi esetben viszont megszűnik a büntetőeljárás. Ebben az esetben alkalmazható a „valódi” mediáció.

Aki figyeli az új Be. XXI. századi módosításait láthatja, hogy a jogalkotó szeme nem ebbe az irányba tekintett akkor, amikor az eredetileg megszavazott vádemelés mellőzését elvetette. A vád teljes mellőzésének kimondására a kilencvenes években olyan jogpolitikai megfontolások vezettek, miszerint az elkövetett bűncselekménynek önmagában elenyésző volta indokolja, hogy az ügyész diszkrécionális jogkörét gyakorolva, opportunus szempontokat érvényesíthessen. Ezzel párhuzamosan megszűnt volna az ügyész által kimondható megrovás⁹⁸ intézménye. A nyomozás megszüntetésének ezt az esetét tehát a vádemelés mellőzése váltotta volna fel. Érvényesülhetett volna az ősi elv, miszerint csekély ügyekkel a bíró nem foglalkozik. (minima non curat praetor) A vádemelés mellőzése mellett szólt továbbá: az ügyész azért, hogy nem alkalmaz büntetőjogi szankciót, megrovást, a funkciók is jobban elkülönülnek. Az igazságszolgáltatási tevékenység ugyanis a jogállamban a bíróság feladata. A vádmellőzés tipikusan az opportunitás elvének megjelenése lett volna. A vádmellőzés alkalmazása elmaradt, a részbeni mellőzés került csak be a hatályos Be.-be. A legalitás elvének további gyengítését, pedig a vádemelés elhalasztásának kiterjesztésével érték el.

A másik megoldás a legalitásra épülő eljárási rendszerekben lehetséges. Itt továbbra is ki kell tartanunk az elv mellett, hogy minden bűncselekményt üldözni kell. Az ügyész diszkrécionális jogköre csak igen szűk területen érvényesül. A sértett itt mellékszereplője lehet az eljárásnak. Ügyészi tétlenség esetén természetesen megilleti a pótmagánvád emelésének joga. A kár megtérítésének, illetve helyreállításának a büntetés kiszabási szempontoknál lehet szerepe.

Harmadik megoldásként, megfontolásra érdemes reform lehet, ha a tárgyalást két szakaszra bontjuk. A vádemelés után, a tárgyalás első szakaszában a bűnösségről döntene a bíró. Miután rögzült az állam büntetőjogi igénye, kimondásra került, hogy a vádlott bűnös,

⁹⁷ Véleményem szerint a vád elhalasztása és nem az eljárás nyomozási szakaszban történő felfüggesztése mellett alkalmazható az elterelésnek az a formája, amikor a terhelt tevékeny megbánása eljárást megszüntető ok. A másik esetben, amikor a tevékeny megbánás csak korlátlan enyhítésre ad lehetőséget, akkor a vádemelés előtt valóban felfüggeszti az ügyész az eljárást. A harmadik esetben, a bírói szakból elterelt eljárás esetében szintén felfüggesztésre kerülhet sor.

⁹⁸ A megrovást végül a 2006. évi LI. tv. szüntette meg.

mert bűncselekményt követett el, akkor kezdődhetne a tárgyalás második, az elsőtől független szakasza.⁹⁹ A bírósági verdikt kimondásával megdőlt ugyanis az ártatlanság vélelme, és az ezt követő eljárásban a Be. alapelvei már nem sérülnek.

A szankció meghatározása előtt lépne színre a közvetítőnek nevezett segítő, aki megfelelő szaktudásával kísérletet tesz arra, hogy a felek kibéküljenek. Itt jöhet szóba az egyezség. A tárgyalás e szakaszában tudom elképzelni mindazt, amit resztoratív eszközök alkalmazásán értünk.

Ezt követően ismét a bíróé a terep.¹⁰⁰ A közvetítő – mint az eljárás új szereplője – nem váltja fel a bíróságot, és nem szorítja ki a bírót az eljárásból. Így a bíró nem veszíti el kizárólagos jogát a büntetés kiszabására, hiszen az eredményes közvetítés esetén is ő hozza meg a végleges döntést. Kisebbsúlyú bűncselekmények esetében megszünteti az eljárást, közepesen súlyos cselekményeknél pedig a megkötött egyezséget, illetve a kár vádlott által történő megtérülését figyelembe véve dönt a büntetés kiszabásáról.

A tárgyalás általam elképzelt kettéosztásánál tehát, a két szakasz közé ékelődik a közvetítői eljárás (nem mediáció), és a bűnösség, valamint a büntetés megállapításának kérdései egymástól elkülönülnek. Így a jogalkalmazás áttekinthetőbbé válik, és a garanciális szabályokat sem kell feladnunk.

További kérdés lehet, hogy vajon az Alkotmányban deklarált bírói út alapelv, vagy jog. Mert ha az utóbbi, akkor le is lehet mondani róla. A törvényben biztosított jogok ugyanis nemcsak pozitív, hanem negatív értelemben is felfoghatók, ezért az érdekeltek eltekinthetnek azok gyakorlásától.

A válaszok részletes kidolgozása a büntető jogtudomány és a kriminológia feladata lehet.¹⁰¹

Véleményem a hazai közvetítői eljárásról

Korábbi ellenvetéseim a valódi mediációra vonatkoznak. A jogszabály ismeretében viszont arra a következtetésre jutottam, hogy semmilyen támadás nem fenyegeti a büntetőeljárás hagyományos rendjét. Szó sincs itt az ún. független és pártatlan mediátor betolakodásáról. Bár új szereplője lesz az eljárásnak, a mediátori köntösbe bújtatott pártfogó felügyelő, az ő léte viszont semmilyen veszélyt nem jelent majd, hiszen kisbíróként egy közbenső¹⁰² eljáráshoz hasonló szakaszban,¹⁰³ csak leveszi a jogalkalmazók válláról a terhet. Ennek bizonyítékai a törvénytervezetek szövegéből egyértelműen kiderülnek. A közvetítői eljárásra vonatkozó részletes szabályok szervesen illeszkednek ugyanis a garanciákkal kikövezett büntetőeljárás folyamatába. A közvetítőre vonatkozó rendelkezések is hasonlítanak azokhoz a szabályokhoz, amelyeket már a bírói eljárás vonatkozásában megszoktunk. A közvetítő ugyanis ugyanolyan „hatalmi” jogosítványokkal rendelkezik majd,

⁹⁹ A tárgyalás kettéosztásának magyarországi gondolata Bárd Károlytól ered. Lásd! A büntetőhatalom (...) i.m. 132-166. o.

¹⁰⁰ A Bárd K. által ismertetett megoldástól eltérően, a bíró szerepe nem változik. Európában sokáig meg fog maradni a bíró hagyományos szerepe a büntetés kiszabásánál. Később, ha megérnek a feltételek arra, hogy a büntetőeljárás beengedje a modern társadalomismereteket, akkor talán a büntetés kiszabási részben megváltozhat a tradicionális kompetenciaelosztás: olyan személyek is szerephez juthatnak, akik korábban nem szerepeltek a büntetőeljárásban. A bíróság viszont nehezen fog lemondani arról, hogy ő állapítsa meg a szankciót.

¹⁰¹ A legfrissebb hazai viktimológiai kutatásra lásd Barabás T. Victimology, latency and other questions. (The characteristics of victimisation in Hungary) c. tanulmányát! In: Bizonyítékok (...) i.m. 43-53. pp.

¹⁰² És nem párhuzamos

¹⁰³ Amikor a közbenső eljáráshoz hasonlítom a hazai mediációt, akkor a német közbenső eljárásra ez csak ki nem mondott célját – a bírósági eljárás mentesítése – tekintve hasonlít. A németeknél ugyanis ez a szakasz nem azért jött létre, hogy a sértett és a terhelt közötti egyezséget elősegítse, hanem itt történik az alapos gyanú bírósági vizsgálata. A nálunk bevezetni kívánt közvetítői eljárásnak tényleg nem sok köze van a valódi mediációhoz, hanem ugyanúgy szűrőszerepet fog betölteni, mint a németeknél a közbenső eljárás.

mint a bíró: idéz, indítványokról dönt, azokat akár el is utasíthatja, és olykor a döntése ellen még jogorvoslatnak sincs helye. (Milyen ismerős rendelkezések!)¹⁰⁴ Ugyanakkor a mediáció meghatározásakor láttuk, hogy a mediáció nem hatósági és nem bírósági eljárás. Nem szolgáltat igazságot, hanem a probléma megoldására törekszik. Nincs jogszabályban meghatározott eljárási rendje. A mediátor nem jogalkalmazó; nincs se döntési jogosultsága, se kötelezettsége. Olyan szakértő, aki szakértelmével segíti feltárni és megérteni a konfliktust.

¹⁰⁴ Itt tulajdonképpen arról van szó, hogy a törvény újabb szereplőt teremt, és olyan szerepet ad neki, ami korábban a bírót illette.

Összegezés az V. fejezethez

Ez a fejezet arra keresi a választ, vajon milyen esélyei vannak a resztoratív igazságszolgáltatásnak a hagyományossal szemben. A helyreállító eljárási formák valóban jobban figyelembe veszik-e a sértett (és a terhelt) érdekeit, tényleg kedvezőbb feltételeket teremtenek-e számukra?

Manapság számos jel arra utal, hogy a meglévő formák jövője kétséges, ha nem engedik be az újításokat. A hagyományos igazságszolgáltatás ugyanis nem (mindenben) felel meg a XXI. század elvárásainak. Vajon teljesen át kell-e adnia helyét a resztoratív törekvéseknek, vagy reformokkal megmenthető az „élete”.

Fel kell-e, fel lehet-e áldozni az elterelt formák kedvéért azokat az eljárási garanciákat, amelyeket a történelem nehéz vajúadásában szült, és amelyek évek óta a büntetőeljárásnak nevezett dráma színpadának építőkövei? Ha számúzzuk a szívünkhöz nőtt eszméket, és lemondunk a hatalomgyakorlás meglévő formáiról, vajon mit kapunk cserébe: mint ahogy a neve is ígéri, helyreállító igazságszolgáltatást? Csökkennek-e – ennek segítségével – a bíróságok terhei, és a bűnözés alacsonyabb lesz-e? Megtérül-e a sértett kára, és helyreáll-e a megbomlott rend?

Olyan kérdések ezek, amelyekre válaszolni nehéz. Az értekezés V. fejezete mégis kísérletet tesz erre úgy, hogy először is megpróbálja pontosítani azokat a fogalmakat, amelyekkel a resztoratív igazságszolgáltatás dolgozik; ezt megelőzően viszont, meghatározott szempontok alapján, a két rendszer összehasonlítása, majd érvek-ellenérvek keresztüzében gyenge pontjainak megvilágítása következik.

A mediáció híveinek meggyőződése, hogy a jogintézményre már csak azért is feltétlenül szükség van, mert ez akadályozhatja meg az igazságszolgáltatás válságát. A büntető útról ily módon letért eljárás talán csökkenti a bíróság terheit, de olyan alapvető kérdéseket is felvet, amelyeknek végiggondolásával legfeljebb néhány álmodozó küszködik.

A fejezet második felében a mediáció nemzetközi kitekintéssel történő részletes bemutatása, majd a magyar közvetítői eljárás elemzése zárja a sort.

A hazai közvetítői eljárás nem igazi mediáció, csak látszólag az. A bűnügy valójában az igazságszolgáltatás gépezetén belül marad. Mindössze annyi történik, hogy új/régi szereplője lesz a büntetőeljárásnak: a közvetítői (mediatori) köntösbe bújtatott pártfogó felügyelő.